1631

M. BIRŽIŠKA

PER VILNIŲ Į LENKUS

1928 m.

I

(Iš „Lietuvos Aido“ 1928 m. nr. 20—32).

KAUNAS ..... 1939 M.

M. BIRŽIŠKA

PER VILNIŲ Į LENKUS

1928 m.

I

(Iš „Lietuvos Aido“ 1928 m. nr. 20—32).

KAUNAS ..... 1939 M.

Išspausdinta 2.000 egzempliorių autoriaus lėšomis.

„Vilniaus“ spaustuvė, Kaunas, Nepriklausomybės aikštė 4a.

PRATARMĖ.

1938 m. kovo mėn. Lietuvos vyriausybei priėmus Lenkų vyriausybės ultimatą ir prasidėjus viešiems Lietuvos santykiams su Lenkija, padidėjo reikalas mums pažinti Lenkiją. Per keliasdešimt metų dirbdamas Vilniaus darbą, o ir prieš tai nuo pat kūdikystės nemažai turėdamas reikalo ne tik su Lietuvos lenkais, bet ir su grynų gryniausiais koroniažais ir galiciečiais, kad ir 1922 m. lenkų administracijos iš Vilniaus buvau ištremtas, bet nuo 1927 m. kuone kasmet, o kartais net porą kartų per metus, lankydavausi Vilniaus krašte, kai kada ir Varšuvą pasiekdavau ir stengiausi lenkų pažinimą stiprinti dar naujomis žiniomis, patyrimais ir įspūdžiais, o ką patirdavau, pateikdavau savo visuomenei. Nors nuo pat 1936 m. pradžios, kai, Varšuvos užsienių reikalų ministerio Beko nustatomas, Vilniaus vaivada Bocianskis dar labiau, negu prieš tai, sugrieztino Vilniaus krašto lietuviams taikomas administracines priemones, ligi šioliai nebesu įleidžiamas į Varšuvos valdomą teritoriją (1939 m. kovo mėn. Lenkų atstovas Lietuvoje Charvatas nedavė vizos mano tarnybiniam pasui), tad ir nebegaliu dabar senesnių savo patyrimų iš naujo patikrinti, vis dėlto manau, jog mano, net kiek atsilikusias, žinias priminti visuomenei būtų ne pro šalį — papildyti mūsų spaudos nuolatinių ir atsitikti-

nių korespondentų pranešimams iš Varšuvos ir Vilniaus, kurių kiti atsiduoda nepaprastu naivumu ir pasitikėjimu savo tik pažintais lenkiškais šaltiniais. Kai kas, atrodo, ypačiai mūsų metu sveika čia pakartoti. Todėl ryžaus čia atskiru leidiniu pakartoti savo pirmosios („didžiosios"...) kelionės patyrimus, 1928 m. išspausdintus vasario 24 — kovo 9 d. „Lietuvos Aide", antrašte: „Iš kelionės į Lenkus per Okupuotąją Lietuvą" (nuo III skyriaus [Tarp Varšuvos profesorių] ištisai pakartotus „Vilniaus Aide" 1928 m. kovo 20—31 d., nr. 33—37, antr.: „Ką pranešė N[epriklausomos] Lietuvos visuomenei prof. M. Biržiška"). Kartoju juos taip, kaip jie tuomet dienraštyje buvo pateikti, tik ištaisau vieną kitą įsibrovusią ten klaidą, taip pat vieną kitą, ne mano, tik redakcijos įrašytąjį paantraštį. Dar ir kai kuo papildau, atsirėmęs užsilikusiais mano laiškais žmonai, tuometine mūsų spauda ir vėliau gautomis žiniomis; didžiuosius papildymus pažymiu kertiniais skliaustais, o naujus prierašus atžymiu *1939 m.* Leidžiu savo lėšomis, tad jų nedaug teturėdamas (kiek gaunu už savo atsiminimų knygą „Anuo metu") ir, vyriausybei uždarius Vilniaus Vadavimo Sąjungą, negalėdamas paskleisti per visuomeninę organizaciją, spausdinu tik nedidelį egzempliorių skaičių.

M. Biržiška.

Kaunas, Trakų 10 - 1. 1939.V.3.

I. PER RYGĄ IR VILNIŲ.

Rygoje. Gavęs mūsų valdžios leidimą ir apsirūpinęs Lietuvių Rašytojų ir Žurnalistų Sąjungos, o taip pat „Lietuvos“ dienraščio ir Lietuvos Telegramų Agentūros pažymėjimais, (1928 m.) sausio 22 d. vėlai vakare išvykau iš Kauno į Rygą, iš ten žadėdamas vykti į Lenkus kaip Nepriklausomosios Lietuvos spaudos korespondentas pasiinformuoti lenkų visuomenėje apie vyraujančią joje nuotaiką ir pažiūras į santykius tarp Lietuvos ir Lenkų.

Rygoje vengdamas susitikti su Lenkų atstovu Lukasevičium, kuris 1920 m. kaip Lenkų delegacijos pirmininkas pasirašė Suvalkuose sutartį su Lietuvą, kad ir žinojo, jog Lenkų valdžia jau buvo paruošusi Želigovskį tai sutarčiai sulaužyti (Lietuvos delegacijoje ir aš dalyvavau), sausio 23 d. per mūsų atstovybę kreipiausi į Lenkų atstovybę, prašydamas vizos įvažiuoti į Lenkus. Lenkų atstovybei atsiklausius Varšuvos, kitą dieną (sausio 24 d.) gavau prašomą vizą, chargé d'affaires M. Lubienskio pasirašytą. Tą patį vakarą išvažiavau per Daugpilį į Vilnių, iš kur turėjau važiuoti į Varšuvą.

Pakeliui į Vilnių. Kelionė iš Rygos į Vilnių, ypačiai nakties metu, nėra patogi. Kiek važiuojant iš Lietuvos į Latviją bemaž nejaučiama sieną pervažiuojant, nes traukinys eina tiesiog į Rygą ir visi formalumai — pasų ir daiktų pa-

tikrinimai atliekami neišlipant iš traukinio, tiek kelionėje iš Rygos į Vilnių tenka naktį išlipti naujai pastatytoje latvių Zemgalėje (tuoj už Gryva virtusių Kalkūnų), čia bene daugiau kaip valandą laukti lenkų traukinio, kuriuo pravažiavus kelias minutes ligi Turmonto, vėl ilgai laukti, iki bus atlikti, jau traukinyje, visi formalumai.

Atgal važiuojant dar kebliau: iš Vilniaus privažiuojama Zemgalė, čia išlipama ir traukiama daiktai į stoties muitinę, kur jie yra patikrinami. Bilietai Rygoje ir Vilniuje perkami tik ligi Zemgalės, o iš ten nauji tolesnei kelionei. Judėjimas mažas, jei bent kiek didesnis apie Daugpilį, o taip pat tarp Vileikos ir Vilniaus, kur iš ryto važiuoja kiek moksleivių. Ignalinas — Švenčionėliai — Pabradė tiesiog apmirę, kas ypačiai krinta į akis pavažiavus toliau, į tikruosius Lenkus, kurių stotys kur kas gyvesnės.

Pirmieji įspūdžiai Vilniuje. Atvykau į Vilnių sausio 25 d. iš ryto ir išbuvau čia dvi dienas. Pačiam miestui ne kiek begavau šį kartą prisižiūrėti, nes teko daug bėgioti per pažįstamus tautiečius, su kuriais nebesimačiau nuo pernykščio atsilankymo į d-ro Basanavičiaus laidotuves, o su kai kuo ir nuo pat 1922 m. Berods, man šiuo tarpu tatai nerūpėjo; mat, žinojau, jog gausiu dar grįžti iš Varšuvos per Vilnių.

Tik suskubau, sustojęs pas gimines, pasirodyti gatvėse, kai teko nuolatos sveikintis ir kalbėtis su seniai matytais pažįstamais ir ne man iš jų, kaip korespondentui, žinių traukti, tik pačiam vis pasakoti „kas girdėti Kaune".

Bene pirmas mane sustabdė aukštas, stiprus vyras, kuris, nustebęs, lenkiškai sušuko, nejaugi aš jo nepažinęs? Lyg ką matytą ėmiau prisiminti ... Jis pats man padėjo prisiminti esąs buvęs Vilniaus policijos komendantas (Boims-

kis), kuris 1921 m. spalių 1 d. metęs mane kartu su lietuvių gimnazija iš mūsų rūmų... Senąją pažintį prisiminusiu, gražiai ir maloniai pasikalbėjova valandėlę. Jis jau seniai išstojęs iš policijos, Vilniuje nebepatinką ir todėl važiuojąs į Poznanę, o man visa, kas priminė sunkią mūsų anų laikų kovą, nebebaisu ir nebebiauru, kaip anuomet, lyg net malonu, griaudu... Būta, pamiršta, atleista... Naujos vilniečių skriaudos ima rūpėti, nauji jų reikalai.

Aleksandras Meištavičius. Panašių susitikimų dviem atvejais Vilniuje apsilankius (važiuojant į Varšuvą ir grįžtant atgal) daugiau būta — ir visi jie davė malonių įspūdžių. Gal išskyrus vieną: grįždamas iš Varšuvos ir prieš pat išvykdamas iš Vilniaus į Kauną gatvėje kuone užšokau ant Lenkų teisingumo ministerio Aleksandro Meištavičiaus (iš Panevėžio), kuris kadaise Vilniaus Žemės Banke buvo mano ir dabartinio mūsų prezidento direktorius, o 1922 m. įnirtęs keršijo Lietuvai, ištremdamas iš Vilniaus lietuvių veikėjus („33-jų byla"). Netikėtai mane pamatęs, p. Meištavičius tik žvilgt į šoną — taip mūsų akys negavo susitikti...

Apie jį vėliau man pasakota Varšuvoje[1]), jog jis esąs vienas aršiausių mūsų priešų, kurstąs Lenkų valdžią jėga mus Lenkams paveržti, nes, girdi, lietuviams reikalingas esąs geras tijūnas su ilgu bizūnu... Berods, patys lenkai jo nekenčia, prisimindami jį kadaise (1904 m.) dalyvavus rusams carienės Kotrynos II-sios paminklą Vilniuje atidengiant ir šiaip vėliau prisitaikant rusų valdžiai[2]). Jei mūsų

[1]) Pasakojo man Mar. Sviechauskis, Tadas Holuvka, ypačiai Aleksandras Babianskis. 1939 m.

[2]) Už dalyvavimą paminklo atidengimo iškilmėse jis buvo caro apdovanotas kamerhero titulu (su baltomis kelnėmis), ką lenkai pajuokė žodžiais: „w blasku naszych białych spodni wschodzi nowa era!" 1939 m.

žemės reforma nebūtų palietusi jo dvaro, būtume jį turėję Lietuvai lojalų, gal net kurioje mūsų valdžioje jį pamatę, bet dabar jis eina prieš mus.

Lenkų valdžioje jis atstovauja stambiems dvarininkams, su kuo marš. Pilsudskio valdžiai tenka skaitytis, bet, sako, maršalas jo nemyli ir net kelintas mėnuo jo nebepriimąs. Kai kam betgi atrodo, jog maršalo valdžios puolimas (1927 m.) rudenį Vilniaus lietuvių mokyklų Lietuvai išprovokuoti bent iš dalies buvęs A. Meištavičiaus įkvėptas.

Palikime tačiau šį nemalonų, Lietuvai ir Lenkams taip nereikalingą politikos veikėją.

Pirmieji žingsniai kaip korespondento. Šiaip taip gatvėje susitvarkius su maloniais, kartais brangiais, mylimais pažįstamais ir nusikračius įvairių laikraščių korespondentais, kurie iš manęs (korespondento!) mėgino čiulpti Kauno žinių ir teirautis dėl mano kelionės tikslo, teko betgi pačiam „Vilniaus Aide" (sausio 26 d. Nr. 10) paaiškinti lietuvių visuomenei, jog aš nesu joks Lietuvos vyriausybės įgaliotinis ir neturiu Varšuvoje jokių ypatingų misijų, kaip kai kurie latvių ir lenkų laikraščiai kad buvo mane paskelbę. Pati mūsų „Elta" buvo suklaidinusi visuomenę, paleisdama žinią, jog mane siunčianti Lietuvių Rašytojų ir Žurnalistų Sąjunga, tuo tarpu Sąjungos man duotame pažymėjime apie tai nė žodžio neprasitarta. Žinoma, Lenkuose būdamas, niekur nėjau tos Sąjungos atstovu, o tik šiaip laikraščių korespondentu[3]).

Nesitenkindamas laikraščio pranešimu, pasirūpinau dar sueiti su Vilniaus lietuvių veikė-

[3]) Tokį mane pasiuntė tuometinis Lietuvos ministeris pirmininkas prof. Aug. Voldemaras. 1939 m.

jais[4]) ir nuraminti, jog važiuoju tiktai informuotis, ne kurio politikos žygio. Jei spauda mėginsianti savaip kreipti ar aiškinti mano darbą ar žodžius Varšuvoje arba Vilniuje, vilniečiai neprivalą tuo susirūpinti, gerai žinodami mane ir mano kelionės tikslą. Prityrę vilniečiai, žinoma, suprato, jog sausam išeiti iš tokios kelionės mūsų sąlygose negalima, bet vis dėlto, davę man kiek patarimų, žadėjo ramiai laukti.

Atsisveikinęs su jais, sausio 26 d. vakare išvykau į Varšuvą.

II. TARP VARŠUVOS POLITIKŲ.

Pirmieji žingsniai. Sausio 27 d. iš ryto atvykau į Varšuvą. Pasiėmęs autą (Varšuvoje jie labai pigūs, taip pat ir vežikai), gavau apvažiuoti bene 6 viešbučius, iki, pagaliau, įsigavau į neperpuikiausią „Krokuvos" viešbutį, bet ir čia teko apie 2 valandas laukti, iki gavau kambarį.

Nuėjus į Užsienių Reikalų Ministeriją, kuri (p. Litaueris[5]) ir kiti) man visą mano Varšuvoje buvimo laiką maloniai teikė reikalingų informacijų ir padėjo su žmonėmis sueiti, ir suėjus su vienu kitu, paaiškėjo, jog mano darbas eis dviem kryptim: kaip korespondentas, turėsiu

---

[4]) Kalbėjau su tik atsistatydinusiu Laikinojo Vilniaus Lietuvių Komiteto pirmininku daktaru D. Alseika, jį greit pavadavusiu K. Stašiu, kun. P. Kraujeliu ir kitais. 1939 m.

[5]) Spaudos skyriaus viršininko Libickio padėjėjas. 1939 m.

politinių pasikalbėjimų, kiek pajėgdamas informuosiuos iš kitų, o vėl, kaip kultūros darbuotojas (universiteto profesorius), gausiu ne tik informuotis, bet ir pats kitus informuoti apie Lietuvos kultūrinius santykius, nes, pasirodė, universitetiniai lenkų darbuotojai tuo esą susidomėję ir, sueidami su manimi, nuolat apie tai teiravosi.

Dėl seimo rinkimų agitacijos nepavyko man pasikalbėti su daugeliu Kaune dar numatytų politikos veikėjų; bemaž visi didieji partijų politikai buvo išvažinėję į provincijas[6]). Vis dėlto vyraujanti lenkų visuomenėje nuotaika Lietuvos atžvilgiu, šiaip ar taip, buvo galima iš palaidų žinių nusistatyti, parėmus jas dar Vilniaus lietuvių, lenkų ir žydų veikėjų nurodymais. Rinkimų kova kliudė man ir tuo atžvilgiu, jog kiek su vienu kitu pavykdavo plačiau išsikalbėti apie Vilniaus dalyką ir galimus jo išsprendimus, tiek panorėjus čia pat spaudai tat pasižymėti kaip intervju („wywiad"), laisvas pasikalbėjimas paprastai virsdavo sausu „galutiniu ambasadorių tarybos išsprendimu Vilniaus klausimo". Todėl teko man verstis daugiausia „privačiais" pasikalbėjimais ir čia tik bendra iš ten gautoji nuotaika nužymėti, viešai paskelbus tik savo pasikalbėjimą sausio 31 d. su Užsienių Reikalų Ministeriu A. Zaleskiu ir vasario 3 d. su Švietimo Ministeriu G. Dobruckiu.

Min. Zaleskis ir Dobruckis. Tuodu pasikalbėjimu mano yra paduotu lietuvių spaudon — pirmasis telegrama, antrasis laišku, tad nėra ko čia plačiau apie juos kalbėti. Gal dar reikėtų pažymėti, jog min. Zaleskis visą laiką kalbė-

[6]) Kažkodėl Litaueris man sužymėjo opozicijos vadus, nors aš pareiškiau nesąs susidomėjęs tik su opozicija kalbėtis. 1939 m.

jo kaip aukštos kultūros, prityręs diplomatas, į statomus klausimus tuojau atsakydavo ir tik stabtelėjo, ilgiau pagalvojo, atsakydamas į klausimą, ko maršalas Pilsudskis spalių 9 d. buvo Vilniuje. Net keista skaityti jo parašas po paskutine grubijoniška Lenkų nota mūsų valdžiai.

Ministeris Dobruckis — malonus švietimo vadovas, deja, maršalo kabinete neturįs svaresnio balso, tad priverstas matyti, kaip politika siaurina tiesioginę jo kompetenciją, atimdama iš jo Vilniaus lietuvių mokyklas. Pastatytas švietimui plėsti, stiprinti ir saugoti, jis yra bejėgis, matydamas uždarinėjant mokyklas ir varant iš jų mokinius, kišant mokytojus į kalėjimą, baudžiant už mokymą ir pan.

[Čia pakartoju abudu mano minimuoju pranešimu apie pasikalbėjimus su Varšuvos ministeriais. Plati telegrama apie pasikalbėjimą su ministeriu Augustu Zaleskiu, mano surašyta lenkiškai (tąja kalba visur Lenkuose kalbėjau, tik, sueidamas su ukrainiečiais, kalbėjau rusiškai) ir lietuviškai, jo sekretoriaus jam parodyta ir jo patvirtinta, vasario 2 d. mano (lietuviškai dar kaligrafiškai išrašyta) buvo pasiųsta į Kauną ir ten išspausdinta vasario 6 d. „Lietuvos Aido nr. 5, o laišku pasiųsta į Vilnių išspausdinta vasario 7 d. „Vilniaus Aido" nr. 15; abudu tekstu beveik nesiskiria vienas nuo kito, tik vilniškis mano yra pateiktas ne klausimais ir atsakymais, kaip kauniškis, bet pasakojamuoju būdu, be to, kai kur skliaustuose pažymėjau ir vieną kitą lenkiškojo originalo žodį. Čia kartoju iš „Lietuvos Aido", tik kai ką pataisydamas „Vilniaus Aidu" ir iš ten įskliausdamas lenkiškus ministerio žodžius].

[Pasikalbėjimas su A. Zaleskiu. „Lietuvos spaudos atstovas prof. Biržiška pasikalbėjime su Lenkų užsienių reikalų ministeriu Zaleskiu

palietė lietuvių lenkų santykius[7]). Buvo patiekta visa eilė aktualių klausimų.

— Ar, p. Ministeri, Lenkų valdžios pareikštam Ženevoj Lietuvos nepriklausomybės pripažinimui neprieštarauja Lietuvos kliauzulės Lenkų — Estijos, o taip pat dar nebaigtoj Lenkų — Latvijos prekybos sutartyse? — buvo pirmas klausimas.

— Tos kliauzulės neturi tikslo susiaurinti Lietuvos teises, tik, priešingai, siekia patikrinti Lietuvai privilegijuotą padėtį Lenkų atžvilgiu, palyginti su kitomis valstybėmis. Tos kliauzulės rodo, kad Lenkų valdžia pripažįsta ypatingos reikšmės būsimiems Lenkų ir Lietuvos santykiams, kurie seka iš Lietuvos ir Lenkų reikalų sąmazgos (powiązania).

— Ar pernykštis[8]) maršalo Pilsudskio atvykimas Vilniun pirmą kartą dalyvauti spalių mėn. 9 d. sukaktuvėse nerodo, kad Lenkų valdžia, kuri ligi šiol Vilniaus klausimu rėmėsi 1922 m. „Vilniaus Seimo" nutarimu, dabar lyg prisiimanti (sankcjonuje) Želigovskio žygį?

— Maršalas buvo Vilniuj spalių mėn. 9 d. kaip vilnietis. Bet geriausiai į tą klausimą būtų atsakęs pats maršalas[9]).

---

[7]) „Vilniaus Aide" mano čia pridurta: „Prof. B. klausinėjo, kaip lietuvių visuomenės veikėjas, kuriam rūpi, prasidedant Lietuvos ir Lenkų derybų metui, pašalinti visa, kas kliudo lietuvių visuomenei tinkamai susiorientuoti, kaip iš tikrųjų žiūri Lenkų valdžia ir visuomenė į santykius su Lietuva ir lietuviais". **1939 m.**

[8]) 1927 m. rudenį, kai Vilniuje buvo inscenizuotos lietuvių retorsijos: mokyklų uždarinėjimai, suėmimai ir t. t. **1939 m.**

[9]) Dar sausio 27 d. Užsienių Reikalų Ministerijoje man buvo pareikšta, jog su ministeriais galėsiu pasimatyti, bet — aš to neprašiau — Pilsudskis „užsienio korespondentų" nepriimąs. Po Zaleskio pastabos dėl Pilsudskio

— Ligi šiol, p. Ministeri, nepriimti atgal pernai rudenį ištremti iš Vilniaus krašto lietuviai. Koks lenkų vyriausybės nusistatymas tuo atžvilgiu?[10])

— Pašalintieji ligi šiol nėra niekur kreipęsi nei į Lenkų konsulatus, nei kuriuo kitu būdu į Lenkų valdžią grįžimo reikalu. Berods, beveik visi jie yra gimę ne Lenkų valstybėj, bet vis dėlto Lenkų vyriausybė kuo plačiausiai aiškins (bedą interpretowały) grįžtančiųjų teises gauti Lenkų pilietybei.

— Ar Lenkų vyriausybė žada atidaryti uždarytąsias Vilniaus krašte lietuvių mokyklas, tik išsprendus visuotinius (ogólnych) Lietuvos ir Lenkų reikalus, dėl kurių žadama tartis, ar, kaip kad yra padariusi Lietuvos vyriausybė lenkų mokyklų atžvilgiu, jau dabar ims palengva (stopniowo) švelninti dabartinę sunkią Vilniaus lietuvių padėtį, vadinasi, atidarys uždarytąsias mokyklas?

— Ligi šiol neturiu jokių žinių apie bent dalies uždarytųjų mokyklų atidarymą Lietuvoj, apie ką pirmą kartą sužinau iš Tamstos. Lietuvos ministeris pirmininkas prof. Voldemaras man buvo žadėjęs palankiai išnagrinėti Lietuvos lenkų visuomenės reikalavimus (postulaty), bet, berods, ligi šiol nieko nauja neįvyko.

— Dėl ko, p. Ministeri, jau keleri metai Lenkų vyriausybė neduoda leidimo įsteigti lie-

---

ministerijoje paklausiau, ar aš turiu tai suprasti kaip nurodymą į reikalą kalbėtis su Pilsudskiu, bet ir vėl išgirdau, jog Pilsudskis nepriimąs ... Taigi nė dabar nesuprantu, ką turėjo reikšti Zaleskio pastaba. **1939 m.**

[10]) „Vilniaus Aide" mano čia pridurta: „to dalyko neišsprendimas ligi šioliai iššaukia Nepriklausomoje Lietuvoje skepticizmą, ar bebus jis pagalios išspręstas". Čia turima galvoje „retorsijų būdu" ištremti keli kunigai (Dvaranauskas, Raštutis ir kiti) ir ne kunigai. **1939 m.**

tuvių mokyklas Seinų krašte ir verčia lietuvių vaikus lankyti lenkų mokyklas?

— Gal stinga čia lietuvių mokytojų, kas jaučiama ir Vilniaus krašte[11]). Lenkų vyriausybė nori tuo klausimu susitarti su Lietuvos vyriausybe ta prasme, kad būtų galima gauti iš Lietuvos lietuvių mokytojų.

— Ar galės grįžti į Vilniaus kraštą ir tie pradžios mokyklų bei gimnazijų mokytojai, kurie prieš kelerius metus buvo ištremti iš Vilniaus krašto?[12])

— Bendrai (w zasadzie), Lenkų valdžia prieš tai nieko neturi, nes per šiuos kelerius metus įvyko vyriausybių ir pažiūrų atmainų, bet kiekvienu atveju klausimas turi būti svarstomas atskirai (indywidualnie).

Toliau buvo kalbėta apie Lenkų ir Lietuvos santykius kultūros srityje (mokslo, literatūros, meno), kuriems ministeris skiriąs ypatingos reikšmės. Jis pareiškė, kad Lenkų valdžia netik nedarysianti kliūčių tiems santykiams užmegzti (do nawiązania), kaip kad ligi šiol Lietuvos, esą, buvę daroma, bet, priešingai, juos remsianti ir lengvinsianti, juoba, kad šie santykiai galį labai padėti sutvarkyti (do uregulowania) Lenkų ir Lietuvos santykius"[13])].

---

[11]) Gal Lenkų vyriausybei 1927 m. uždarydinus Vilniaus lietuvių mokytojų seminariją?! **1939 m.**

[12]) Čia, žinoma, turėjau galvoje 1922 m. ir vėliau ištremtus Biržiškas, A. Rondomanskį ir kitus! **1939 m.**

[13]) Iš 6 ministeriui Zaleskiui pateiktų klausimų 1 — 4 minist. Voldemaro buvo man nurodyti Varšuvoje pateikti, 5-tas (dėl Seinų krašto mokyklų) vilniečių prašytas paklausti, o 6-tas mano pridėtas (minist. Zaleskis iš manęs net pasižymėjo sau Andriaus Rondomanskio pavardę, kaip leistino atgal į Vilniaus kraštą. — Dėl mano pasikalbėjimo su A. Zaleskiu rašė „Lietuvos Aidas" vasario 8 d. nr. 7 („P. Zaleskio pareiškimai") ir „Vilniaus Aidas" vasario 11 d. nr. 17 („Pareiškimai nauji, bet mintys senos"). **1939 m.**

[Pasikalbėjimas su G. Dobruckiu. Mano pasikalbėjimas su Lenkų švietimo ministeriu gydytoju Gustavu Dobruckiu vasario 4 d. jau iš Krokuvos buvo pasiųstas laišku per „Vilniaus Aidą“ į „Lietuvos Aidą“ ir išspausdintas vasario 9 d. „V. A.“ nr. 16, vasario 11 d. „L. A.“ nr. 10, tad spaudoje abiejų laikraščių pranešimai beveik nesiskyrė nuo kits kito, tik „L. A.“ apleido mano įvadą apie Lietuvos mažumų švietimo dalykus ir dar žodį kitą, tad pasikalbėjimą kartoju iš „V. A.“

„Būdamas Varšuvoje, prof. M. Biržiška vasario 3 d. apsilankė pas Švietimo Ministerį p. Dobruckį, su kuriuo kalbėjo apie Vilniaus ir Seinų krašto lietuvių švietimo dalykus.

Prof. M. Biržiška nušvietė Nepriklausomosios Lietuvos santykius ir pažiūras į mažumų švietimo reikalus, mokytojų egzaminus iš lietuvių kalbos, lietuvių kalbą mažumų (lenkų ir kt.) gimnazijose, kiekvienos mažumos aprūpinimą savo mokykla, apdraudžiant ją nuo kitų mažumų ar lietuvių vaikų[14]), Švietimo Ministerijos ir Universiteto taktiką įtraukti mažumas, tarp jų ir lenkų, į Lietuvos Universitetą.

Ministeris Dobruckis nurodė, jog Lenkų valdžios ir Švietimo Ministerijos santyky su lietuvių mokykla tenką atskirti (1927 m.) rudens įvykiai nuo visos dabartinės Lenkų valdžios taktikos mažumų ir ypačiai lietuvių švietimo atžvilgiu. Rudens įvykiai — (Vilniaus krašto) 46 lietuvių mokyklų ir mokytojų seminarijos uždarymas, o taip pat mokytojų suėmimai — esąs politinis aktas, ne Švietimo Ministerijos nusistatymo reiškinys, kas galima esą suprasti kad ir iš maršalo Pilsudskio pasakymo, nusi-

[14]) Čia turėjau galvoje parėdymą, kad mažumos mokykla tesinaudotų tik tos mažumos vaikai. 1939 m.

stačius lietuvių mokyklas uždaryti: „Na, dabar Tamsta, Ministeri, verksi, bet tai reikia padaryti!"... Vis dėlto ministeris pasirūpinęs, kad lietuvių gimnazijos nebūtų uždarytos[15]).

Kai dėl paties ministerio ir šiaip dabartinės Lenkų valdžios santykio su lietuvių mokykla geriausias gerų santykių įrodymas buvęs (Vilniaus) „Ryto" Lietuvių Švietimo Draugijos prezidiumo dėkojimas ministeriui liūdniems rudens įvykiams dar neįvykus ir pats „Ryto" pirmininko (kun. Petro Kraujelio) važiavimas į Kauną ministerio vardu perspėti dėl Lenkų valdžiai praneštojo lenkų mokyklų uždarinėjimo Nepriklausomoje Lietuvoje. Vilniaus lietuvių gimnazija nebūtų gavusi valstybinių mokyklų teisių, jei nebūtų lietuvių buvusi. Privačioms lietuvių mokykloms nebuvę statoma kliūčių. Ministeris skaitmenimis nušvietė Vilniaus krašto lietuvių mokyklų padėtį ligi rudens įvykių, tariant: 1926-27 mokslo metais veikę dvi lietuvių gimnazijos (Vilniuje ir Švenčionyse), 23 „szkoły powszechne publiczne z litewskim językiem wykładowym", 26 „szkoły powszechne publiczne utrakwistyczne polsko-litewskie" ir 97 „szkoły powszechne prywatne z litewskim językiem nauczania", kurių dabar 46 esą uždarytos.

Ministeris panaikinęs per platų buvusios (Lenkų) valdžios reikalavimą lenkų kalbos mažumų mokyklose ir dabar tenkinąsis egzaminais, atliekamais lenkų kalba, iš pačios lenkų kalbos dalyko, Lenkų istorijos ir Lenkų geografijos; tik šie dalykai esą lenkų kalba dėstomi.

Kai dėl prof. Biržiškos iškelto Seinų krašto lietuvių neaprūpinimo sava mokykla ne tik po

---

[15]) Vadinasi, 1927 m. J. Pilsudskis buvo sumanęs uždaryti Vilniaus ir Švenčionių lietuvių gimnazijas! **1939 m.**

rudens įvykių, bet ir ligi jų, ministeris pareiškė, jog to krašto švietimo dalykai esą dabar prijungiami iš Baltstogės kuratorijos tiesiog į Varšuvą; ligi šiol nebuvę skundų iš seiniškių mokyklų reikalu, ir jis neabejojąs, jog ypačiai dabar „mała wyspa sejneńska" — to krašto lietuviai — neturėsią kuo nusiskųsti.

Pati Lenkų valdžia esanti susirūpinusi, kad visi Lenkų valstybės gyventojai būtų tinkamai apšviesti, tad ir mažumos kad gautų šviesą savomis kalbomis. Deja, ne visa kas tuojau esą galima pasiekti. Taip, kad ir Lenkų valdžia pripažįstanti lietuvių kalbos ir literatūros dėstymo reikalą, tad ir Vilniaus universitete, bet esamoji universitetų autonomija neleidžianti valdžiai pačiai čia spręsti. Vis dėlto ministeris tikįsis, jog šis dalykas ilgainiui būsiąs tinkamai aprūpintas.

Baigdamas pasikalbėjimą — atsakinėti į prof. M. Biržiškos klausimus — ministeris pats iškėlė klausimą, dėl kurio jį prašę kauniečiai („kowieńczycy")[16]) su prof. Biržiška išsiaiškinti. Lietuvos Švietimo Ministerijai ėmus taikyti aplinkraštį, kuriuo lenkų mokyklą tegalį lankyti vaikai, kurių tėvai pasuose yra įsirašę lenkų tautybę, pradžios mokyklų lenkų vaikų skaičius puolęs nuo 4.000 ligi 350. Dažnai tautybė pasuose buvusi įrašoma įrašomųjų neatsiklausus ar net prieš jų norą, tačiau ligi (1926 m. gruodžio 17 d.) perversmo buvęs išleistas įsakymas, kuriuo buvo leidžiama norintiems atitinkamoje valdžios įstaigoje taisyti klaidingai įrašytoji tautybė, tačiau dabartinė Lietuvos valdžia kitu aplinkraščiu uždraudusi tatai daryti.

---

[16]) Iš Dobruckio žodžių man paaiškėjo, jog to jį prašė ne Nepriklausomoje Lietuvoje gyveną lenkai, tik persikraustę į Vilnių ir Varšuvą jų politikai (Sviechauskis, Okuličius, Vielhorskis), gal būt tarpininkaujant Tadui Holuvkai. 1939 m.

Prof. M. Biržiška pareiškė, jog kiek parėdymas tautybei nurodyti remiantis pasais, kurie galima taisyti, esąs taikomas visoms mažumoms, ne vien lenkams, ir esąs sveikas, tikslingas, su kuo sutiko ministeris Dobruckis, tiek jis pirmą kartą girdįs apie taisymo uždraudimą ir išsiaiškinsiąs šį klausimą, kai grįšiąs į Kauną, atsikreipdamas į vidaus reikalų ir švietimo ministerius“[17])].

Sunki maršalo ranka. Nuo 1926 m. gegužės mėn. Juozas Ginetas Pilsudskis valdo Lenkus[18]), atsirėmęs ištikima jam kariuomene ir karštais savo šalininkais — pilsudskininkais. Sutriuškino jis endekų galybę, pakėlė puolusią valdžios garbę (autoritetą), sumažino korupciją (kyšius ir pan.), bet rimti visuomenės veikėjai vis dėlto neslėpė nuo manęs neramiai žiūrį į ateitį, baugiai dėl jos spėlioją. Pramonininkai ir pirkliai kaltina Lenkų valdžią vis dar neturint sveikos, rimtos veikimo programos. Sunki mokesčių

---

[17]) Dėl mano pasikalbėjimo su G. Dobruckiu jam atsikirto „Vilniaus Aidas“ jau minėtame vasario mėn. 11 d. nr. 17 str. „Pareiškimai nauji, bet mintys senos“, nurodydamas, jog lenkų ministerio primintose 23 valdiškose tariamai lietuviškose ir 26 valdiškose tariamai lenkiškai - lietuviškose mokyklose mokytojai „nemoka pakankamai lietuviškai“ ir „lietuvių kalbos jose kaip ir nėra“, tariamoje „Seinų lietuvių salelėje“ „mokslo amžiaus (lietuvių) vaikų susirinks apie 2.000“, o pats Seinų (Suvalkų) krašto lietuvių švietimo reikalų priskyrimas prie Varšuvos apygardos „turi tikslo lietuvių gyvenamus plotus išdraskyti kaip galima po didesnį administracinių vienetų skaičių“. Reikėtų gal čia dar pridurti, jog ir Varšuvos valdomame Vilniaus krašte reikalaujama, kad į lietuvių mokyklas tebūtų priimami tik lietuvių vaikai, bet vaikų tautybė čia sprendžiama ne iš pasų, tik iš valsčiaus viršaičių paliudijimų, kurių šie, paprastai, nesutinka duoti... **1939 m.**

[18]) Mirė 1934 m. **1939 m.**

našta slėgte slegia plačią visuomenę. Pasiskelbusi sanuojanti (prikelianti, gydanti) valstybę nuo visų jos slogų ir tuo pritraukusi prie savęs, be pilsudskininkų, ir iš kitų politinių grupių, ypačiai nepartininkų, ji eina į rinkimus tokiomis priemonėmis, kurios tegali dar labiau visuomenę demoralizuoti: slapti ir net vieši pažadai, balsų gaudymas naudojantis valdžios aparatu, bažnyčia, net paties Popiežiaus vardu, spaudimas į rinkikus ir kandidatus, laikraščių konfiskavimai, kandidatų suėmimai, puolimai ir pan.

Užsienių politika, tiesa, rodo daugiau gyvumo, bet kas maršalą pažįsta, jo slapumą ir atkaklumą, tas bijo visokių netikėtų, rizikingų avantiūrų. Sako, nieks maršalui neturįs įtakos, bet ir nieks nežinąs, ką jis sugalvosiąs rytdienai. Jo didybė pavojinga! Jo ranka sunki!

Ir šit, vieni neapkenčia jo, jo valdžios ir jos šalininkų: visos tautinės mažumos (mėginama ir jos skaldyti) ir net daugelis lenkų, labiausia endekų ir jiems artimų grupių. Jie pranašauja jį rinkimus pralaimėsiant, bet kartu bijo pralaimėjimų vaisių, kai jis ims savaip juos veikti, lenkti[19]). Bijo net jį senstant, negaluojant: kas bus Lenkuose, jo nustojus? kas jį pavaduos? nejaugi grįš senasis partingumas, korupcija?

Kiti į padanges jį kelia. Lietuvos atžvilgiu jie laukia iš jo išganymo: jis būsiąs tas, kuris, pagaliau, sutaikysiąs Lietuvą su Lenkais. Kuo būdu tatai padarysiąs, niekas nemoka pasakyti, tačiau daugelis neabejoja, jog, prireikus, vienas maršalas tedrįsiąs Lietuvai grąžinti Vilnių, žinoma, išreikalavęs už tai jos suartėjimo su Lenkais.

---

[19]) Rinkimuose jis laimėjo, teroru įveikęs tautines mažumas ir endekus. **1928 m.**

Pilsudskis ir Lietuva. Pats maršalas sakąsis esąs lietuvis (kartu ir lenkas), baręs, net koliojęs lenkus, pavyzdžiu jiems statęs lietuvius, ne vien senąja lenkiškąja prasme — Lietuvos kraštų gyventojus, bet ir tautinius lietuvius. Artimiesiems sakąsis Lietuvai sielos nesigailėsiąs („duszę oddałbym Litwie"), tik nežinia, ko ji norinti. Čia informatoriui drįsau pastebėti: nebūtų maršalas ėmęs Vilniaus, nebūtų reikėję nė sielos rizikuoti, bet tikrai mūsų širdis būtų jis turėjęs!

Pilsudskininkai mėgino man aiškinti Pilsudskio politiką.

Reikią, girdi, skirti Lietuvos ir Lenkų santykiai, kuriems daug esą bendra, nuo to, kad ir didelio, dalyko, bet kuris šiuo tarpu turįs likti neišspręstas, kaip Vilniaus klausimas. Lenkai neverčią Lietuvos išsižadėti Vilniaus, suprasdami ją to negalint ir neturint daryti, teisingai ją darant, visur Vilnių prisimenant, bet iki bendri tų dviejų valstybių santykiai susitvarkysią. Lenkai vengsią Vilnių minėti, o dėl Suvalkų sutarties sulaužymo niekur savęs neišplaksią. Numatomieji santykiai neturį kenksmingų Lietuvai tikslų, priešingai, būsią jai naudingi. Santykiams užsimezgus, be abejo, būsiančios grąžintos Vilniaus lietuvių mokyklos (į tą klausimą, kaip žinome iš mano pasikalbėjimo su ministeriu Zaleskiu, pastarasis vengė tiesiog atsakyti). Iš viso, persekiojimai Vilniaus lietuvių esą maži dalykai, palyginus su tikrai dideliu, kaip Lietuvos sutaikinimas su Lenkais. Santykiams paaiškėjus, sustiprėjus, būsią galima susitarti ir Vilniaus klausimu: condominium'o (bendro valdymo) lytimi, įtakos sferų padalinimu arba net, paaiškėjus tatai būsiant teisinga, kad ir visišku krašto grąžinimu Lietuvai.

Politiškosios machinacijos. Kai kas mane baidė Lietuvą Vilniaus neišsilaikysiant: vargas, maištai ir kitokios nelaimės teksią Lietuvai kartu su Vilniumi... Latviai, girdi, taip pat būsią nepatenkinti, turėdami greta silpną Lietuvą vietoj Lenkų, kurie juos būtų gelbėję nuo Rusijos; „latviai" jau siūlę lenkams pasidalyti Lietuvą, tuo tarpu lietuviams reikėtų su Lenkais dalytis Rytų Prūsus... Čia prisiminiau ir aš kai kam 1919—1920 m. vieno kito lenkų diplomato ir politiko pakišamą mums mintį — susitarus su Lenkais Liepoją pasiimti; bene vieni dalintojai verti kitų! Dėl Vilniaus likimo vienas prisiminė kalbėjęs su SSSR atstovu Lenkams Voikovu, kuris vėliau Kaverdos buvo nužudytas; Voikovas įtikinėjęs ne Lietuvą gausiant Vilnių, tik Rusiją. Kitas tikino mane Anglų atstovą Varšuvoje manant, jog Lietuvai ne vien reikėtų su Lenkais susiprasti, bet ir susijungti. Ir dar daug visokių neautorizuotų „nuomonių" man teikta, ypač Užsienių Reikalų Ministerijoje mane informuojant[20]).

Visi tie baidymai taip pat baigėsi išvada, jog vienintelis Lietuvos išganymo kelias esąs

---

[20]) Čia daugiausiai teko man kalbėti su Adomu Tarnovskiu, kuris tuo laiku ir į Kauną važinėjo Lenkų ir Lietuvos derybų reikalais ir laikinai gavo pavaduoti Tadą Holuvką, viet. Rygoje atstovu paskirto Suvalkų sutartį pasirašiusiojo Lukasevičiaus (ne — Lukaševičiaus, kaip dažnai jį iškreipia mūsų spauda) Lietuvos ir kitų „Rytų" skyriaus direktorių, trumpam išvažiavusį į Maskvą ir prie manęs dar iš ten grįžusį, — su Grabianskiu, kuris kaip tik kėlė anas, aukščiau minėtas, kombinacijas dėl Vilniaus, Šumliakovskiu (visų maloniausiu, kaip ir Tarnovskis, važinėjusiu į Kauną), Smigielskiu (pačiu nemaloniausiu), vėliau ir su grįžusiu Holuvka. Pilsudskio poziciją ir pilsudskininkų nuomones aiškino man taip pat mano draugas Mar. Sviechauskis, gen. Babianskis, inž. Straševičius ir kiti. **1939 m.**

susiartinimas su Lenkais, o tam reikią ir lietuviams maršalu pilnai pasitikėti. Abejojau, ar 1919—1920 m. J. Pilsudskio organizuoti prieš Lietuvą peoviakai ir stšelcai (šauliai), 1920—1921 m. jo pasiųstas į Vilnių Želigovskis, visi vėlesnieji Vilniaus lietuvių persekiojimai surišti su maršalo vardu, 1927 m. rudens įvykiai, pagaliau, emigrantų militarizavimas — ar visa tai bus mums geros maršalo intencijos Lietuvai įrodymai? Bene turime ir toliau jo saugotis, būti pasiruošę prie įvairių jo rizikingų mums žygių?

Tačiau mano įrodymai oponentų neįtikino, ir jie vis reikalavo iš lietuvių pasitikėti Pilsudskio meile Lietuvai.

Endekai peikia avantiūrizmą, naudojasi jo vaisiais. Kalbant su endekais ir šiaip Pilsudskio priešininkais, teko girdėti nemažai nupeikiant jo politiką, avantiūrizmą ir pan., bet kartu ir įsitikinti, jog kaip tik jie gražiausiai moka savo darbui naudoti jo politikos vaisius. Savo laiku pasisakę prieš želigovskiadą, jie privertė betgi Pilsudskį aneksuoti Lenkams Vilniaus kraštą, nors šis buvo mėginęs palikti jam šiokį tokį savarankiškumą. Dabar jie skaito Vilniaus klausimą galutinai išspręstą ir stengiasi šalį skubiai sulenkinti. Pasisakydami dabar prieš galimas maršalo avantiūras prieš Lietuvą, ateityje jie, žinoma, naudotųsi jo žygių išdavomis savo tikslams[21]).

Lenkų visuomenė suklaidinta. Plačioji šviesuomenė, klaidinama spaudos, kuri baisenybes priskiria lietuviams, iš viso, nėra susiorientavusi naujosios Lietuvos atžvilgiu ir naiviai karto-

[21]) Čia daugiausiai teko man kalbėti su seimo atstovu ir redaktoriumi St. Stronskiu, į kurį nukreipė mane kaip tik užsienių reikalų ministerijos valdininkai (Libickis ir kiti). **1939 m.**

ja senas pasakas apie gerus laikus, kai Lietuva nesiskyrusi nuo Lenkų, apie vokiečių ir rusų intrigą, kuri sudariusi dabartinę Lietuvą, apie lenkų persekiojimus Lietuvoje ir pan. Susidurdamas ir su šios nepolitikų šviesuomenės atstovais, gavau įsitikinti, kiek žalos daro tendencinga spauda paprasčiausiems klausimams suprasti. Progai pasitaikius priduriu, jog be didžiųjų ir mažųjų politikų, kurių pats ieškojau, gavau sueiti dar su daugeliu šiaip šviesuolių — pažįstamų, giminių ir kitų nepolitikų[22]). Iš viso, kelionėje per Lenkus ir okupuotąją Lietuvą teko man kalbėtis su keliais šimtais žmonių. Kartais 2—3 minučių pasikalbėjime kieno padarytoji pastaba buvo svarbesnė už kito 2—3 valandų išvedžiojimus.

Emigrantų reikalai. Plačioji lenkų šviesuomenė ne ką žino apie mūsų emigrantus. Užtat Užsienių Reikalų Ministerija Varšuvoje ir jai artimi politikai gerai juos žino... Nesikišda-

---

[22]) Be pasikalbėjimo pas nuoširdų Lietuvos bičiulį inž. Straševičių su labai įdomios knygos (Consulibus — Doświadczenia i błędy naszej polityki zagranicznej wobec zadań chwili, 1926 m.) autoriumi Vladimiru Vakaru (ne lietuviu!), reikšmingiausi buvo dar man susitikimai pas mano giminaitį, Varšuvos politechnikos prof. Leoną Stanevičių, su jo draugais, pas viešųjų darbų ministerį Stan. Jurkevičių, vedusį gerą mano pažįstamą dar iš Maskvos laikų teisininkę Janiną Podgurskaitę, su jos broliais ir seserimi ir ypačiai su tuometiniu žemės ūkio ministeriu (vėliau Vilniaus univ. rekt.) Vytautu Stanevičium ir jo žmona, Vilniaus advokato ir lenkų laikais Vilniaus teismo rūmų pirmininko Restituto Sumoroko, 1920 m. per mane pasisiūliusio tarnauti Lietuvos teisme, dukterimi Sumorokaite Stanevičiene, vėliau pasižymėjusia Vilniaus lenkų pedagoge, deja, vadovaujančia tai mokyklai (mergaičių gimnazijai), kuri užėmė rūmus, 1921 m. Vilniaus lenkų administracijos prievarta atimtus iš lietuvių gimnazijos. 1939 m.

mas į „mielaširdingumo“ motyvus, kuriais kiti politikai aiškino Lenkų valdžios susirūpinimą Lietuvos emigrantais[23]), vis dėlto mėginau patirti, kuo aiškinamas emigrantų aprūpinimas — šautuvais. Mielaširdingumu? Tiesioginio atsakymo negavau. Kai kas aiškino Lenkų valdžią atsitraukus emigrantus nuo demarkacijos linijos ir sukoncentravus Lydos kareivinėse tuo tikslu, idant būtų išvengta galimų nesusipratimų tarp jų ir Lietuvos kariuomenės. Kitas, skyrium paklaustas, stengėsi mane įtikinti, jog Lydos mankšta (šautuvais, dainuojant „Pelėdą!“) esanti daroma emigrantams drausmėje išlaikyti.

Dar vienas politikas[24]) įrodinėjo, žiūrėdamas man į akis, emigrantus nesunku būsiant likviduoti, susitarus su Lietuvos vyriausybe, jei ji taip pat likviduosianti tas organizacijas, kurios Nepriklausomoje Lietuvoje esančios nukreiptos prieš Lenkų valstybę. Apsimečiau supratęs jį Šaulių sąjungą turint galvoje ir ėmiau, kai kuo apsivertęs, aiškinti sąjungą turint platesnių tautinių uždavinių, ne vien su lenkais

---

[23]) Liudvikas Abramavičius, „Przegląd Wileński“ redaktorius, pasipiktinęs man pasakojo, jog Varšuvos valdžios žmonės (bene T. Holuvka) jį kalbinęs sudaryti emigrantams šelpti komitetą, kuriam lėšas teiktų toji pati vyriausybė. Jam atsisakius, tas pat buvę daroma per kitus (bene per advokatą Vytautą Abramavičių ir kitus vilniečius). **1939 m.**

[24]) Užsienių reikalų ministeris valdininkas Tarnovskis. Kai vėliau susėjau su grįžusiu iš Maskvos T. Holuvka, šis dar aiškiau man pasisakė, žadėdamas emigrantų ne tik likvidavimą, bet ir grąžinimą Lietuvai, jeigu Lenkija su Lietuva susiprasianti. Tą patį jis ir mūsų ministeriui pirmininkui Voldemarui buvo pasakęs, ką tik grįžęs Lietuvon tepatyriau iš paties Voldemaro. Matydamas mano nusistebėjimą dėl šitokio pasiūlymo ir supratęs žmogumi apsirikęs, Holuvka pasiskubino emigrantams paaiškinti, jog aš, girdi, jam siūlęs juos išduoti Lietuvai! **1939 m.**

kovoti, bet į tai gavau išgirsti ne tą sąjungą čia esant manomą. Man, Vilniui Vaduoti Sąjungos žmogui, toliau nebeteko tas klausimas aiškintis, ir mudu ėmėva kalbėti visai apie ką kitą... Taip dalykas liko neišaiškintas.

Vis dėlto nemažai teko išgirsti nusiskundimų dėl nevykusios emigrantų taktikos (pakvietė lenkų politikus į kongresą ir tuo galutinai save sukompromitavo Lietuvos visuomenėje), dėl kai kurių emigrantų girtuokliavimo — mergavimo (Vilniuje), dėl „keisto" Majaus elgesio ir pan. Kai kas esąs nusivylęs Plečkaičiu, nieko nelaukiąs iš „narvanco" Ancevičiaus, giria Paplauskį. Čia turiu pridurti, jog socialistai — pepeėsai[25]) iš manęs teiravosi, bene žinau ką apie Lenkų valdžios militarizavimą emigrantų, nes šioji, jųjų klausiama, neprisipažįstanti, tuo tarpu kai iš pepeėsų ir Vakarų Europos socialistų teikiamų pašalpų emigrantai tegalį šiaip taip pragyventi, ne laikraščius leisti ar šautuvus įsigyti. Beje: visuotina lenkų nuomonė sakyte sako apie būsimą didelį pepeėsų laimėjimą kovo mėn. seimo rinkimuose, kas gali žymiai nusverti paties maršalo politiką[26]).

---

[25]) Vilnietis Mieč. Nedzialkauskis, Stan. Pozneris, radikalas Thuguttas, iš dalies ir vilnietis Liudvikas Chominskis, kuris, be to, priminė mano jau pamirštą dalyką, kai 1919 m. vyriausias Varšuvos komisaras okupuotiems, taigi ir Vilniaus, kraštams Jurgis-Osmolovskis buvo pasiūlęs mums, Vilniaus lietuviams, ne tik prileisti mus prie valdžios, bet ir suteikti mums pirmenybę prieš pačius lenkus, pripažindamas teisingus mūsų jam įteiktus reikalavimus, bet nuvykęs Varšuvon lyg savo valdžioje jų (reikalavimų) pripažinimo patvirtinti, lenkų seimo ir visuomenės atstovų spiriamas, pasisakė juos pametęs ir grįžęs į Vilnių su mumis ne tik daugiau nebekalbėjo ir į jokią valdžią nebešaukė, tik leido lenkų žandarams, endekams, spaudai mus persekioti, pulti, šmeižti. **1939 m.**

[26]) Pepeėsai kiek laimėjo, ne tiek betgi, kiek laukė. **1928 m.**

Ar lietuvių taikoma „wet za wet" politika? Pats buvau nekartą klausinėjamas, ar yra Lietuvoje neapykantos lenkams ir kaip lietuvių liaudies žiūrima į maršalą Pilsudskį.

Atsakant į pirmąjį klausimą, teko skirti savi, Lietuvos lenkai, kurie mums pavykę net didžiausiu Vilniaus lietuvių persekiojimų metu išsaugoti nuo taikymo jiems „wet za wet" politikos ir kurie daugumoje ramiai, lojaliai mūsų tarpe sau triūsią, nuo Varšuvos valstybės lenkų, apie kuriuos mūsų žmonės žiną, kaip apie sutarčių laužytojus, demarkacijos linijos gyventojų puolikus, Vilniaus lietuvių persekiotojus; kitokie patyrimai tegalį čia žmones kitaip nustatyti.

Ne kitokiomis akimis jie žiūrį ir į J. Pilsudskį, kurio jie, žinoma, nesugebą atskirti nuo Suvalkų sutarties laužymo, tad keisto sveikos dorovės liaudžiai akto. Kartą gavau tat pailiustruoti mano patirtu iš Vilniui Vaduoti Sąjungos tarnautojo V. Uždavinio pavyzdžiu, kai praėjusį (1927 m.) rudenį koks kaimo senis įskundęs bene Alytaus teisėjui savo kaimyną, kad šis jį pravardžiavęs Pilsudskiu. Senis labai nustebęs ir pasipiktinęs, kai teisėjas — šviesuolis kitaip į dalyką pažiūrėjęs ir kaltinamąjį išteisinęs. Prisipažinsiu, nebūčiau šio nemalonaus pavyzdžio savo klausinėtojui davęs, vengdamas jį kuo skaudžiau užgauti, bet jis taip drąsiai mane tikino visą lietuvių liaudį prieš inteligentų pastangas J. Pilsudskio laukte laukiant, jog šį kartą gal nesugebėjau svečio rolės išlaikyti.

Lenkų visuomenė spaudos prasimanymais neužnuodyta. Šiaip ar taip, tenka pripažinti, jog kad ir neradau Varšuvos šviesuomenėje sveikų, tikslių žinių apie Nepriklausomą Lietuvą, kas, be abejo, žalingai sveria lenkams orientuojantis Lietuvos atžvilgiu, bet vis dėlto visur

yra aiškaus domėjimosi Lietuvos dalykais ir jos žmonėmis. Pati spauda, dargi sensacinė, kuri labiau yra paplitusi už rimtąją, savo tendencingais, nepalankiais Nepriklausomai Lietuvai pranešimais ir žiniomis nestengė išdildyti sveiko visuomenės instinkto, žmoniškiau į mus žiūrėti[27]).

Mūsų A. Voldemaras, apie kurio nedorybes dieną naktį šaukia Varšuvos ir kitų lenkų miestų spauda, ne vien siūtina, bet ir kartais verčia lenkų visuomenę rimčiau jį įvertinti. Juo, ypačiai jo biografija („ar jis vokietis, ar ne?!"), taip yra susidomėję ir tiek apie tai kalba, jog populiarumo atžvilgiu bene tenka jis lenkų visuomenėje tuojau po maršalo pastatyti. Rimtas Krokuvos profesorius ne tik nepasipiktino A. Voldemaro vykimu į Berlyną, dėl ko lenkų spauda taip puolė mūsų ministerį pirmininką, bet ir sakėsi pats A. V. vietoje būtų tą patį prieš derybas su Lenkais padaręs Lietuvos pozicijai sustiprinti, net į Maskvą būtų dar pavažiavęs. Sakė tai man, apie kurį žinojo, jog nesu A. V. šalininkas.

Varšuvos lietuviai. Varšuvos šviesuomenėje reikėtų dar lietuviai išskirti. Turiu čia galvoje ne paprastus lietuviškai kalbančius lietuvius, kurių lenkų sostinėje, kad ir daugeliui persikėlus į savo tėvynę, vis dėlto tebėra ir kurių

---

[27]) Gal būt, tik nuo 1935 m. rudens ligi 1938 m. kovo mėn. (ultimato) Varšuvos užsienių reikalų ministerio J. Beko sustiprinta prieš Lietuvą ir lietuvius lenkų spaudos ir ypačiai radio akcija tesugebėjo lenkų visuomenę smarkiau nuteikti, bet ir čia tam pačiam ministeriui Bekui, pasiekus savo tikslą, perorientavus lietuvių atžvilgiu savo spaudą, toji visuomenė gan lengvai susigrąžino sveiką į juos pažiūrą. Vis dėlto ilgametė planinga prieš mus akcija tebeatsirūgsta pačių lenkų nenaudai nepakankamu mūsų valstybinio ir tautinio gyvenimo pažinimu, nekartą dar naiviomis nuomonėmis. **1939 m.**

daugelis, ypačiai tarnaičių, sueina Varšuvos Lietuvių Draugijoje. Aušrininko Ksavero Vanagėlio - Sakalausko vedama draugija, žinoma, ne ką benuveikia, nusiskundžia neturinti lietuviškai kalbančio kunigo ir šiaip jungia toli ne visus, nenustojo betgi veikusi. Kiek yra Varšuvoje lietuvių, nežinau, bet man vis dėlto kasdien teko lietuviškai kalbėti. Tik ne apie juos čia kalbu.

Kas atsimins, kai dar prieš kelerius metus Varšuvos ir Vilniaus politikai taip buvo suterorizavę visuomenę, jog, be atkakliai lietuviškai kalbančių ir už tai persekiojamų, nieks lenkiškai kalbąs nebedrįso senu lietuvio vardu vadintis, tas gaus nusistebėti, kaip dažnai dabar tenka susidurti su lenkiškai kalbančiais, bet lietuviais besidedančiais. Tokie Varšuvos lietuviai, pasak jų pačių, vieni iš Nepriklausomosios Lietuvos pabėgę ar ištremti, kiti iš okupuotojo krašto kilę, neperseniai spietęsi Vilniaus mieste, bet sakosi nepakėlę slegiančios juos ten endekų dvasios ir įsitaisę Varšuvoje. Tik ir čia nekaip jaučiąsi, nors pats maršalas, tokiu pat statydamasis, juos čia palaikąs ir net ministerius „iš lietuvių" skiriąs. Jie ilgisi paliktos tėvynės, svajoją į ją pargrįšią, tikįsi padėsią sutaikinti Lietuvą su Lenkija, iešką tam visokių kelių (kitas net į emigrantų politiką įsipainiojo), laukią, kankinąsi[28]).

Kiti jųjų, be abejo, yra užsitarnavę grįžti į nepriklausomą Lietuvą, kur jie po ilgų klajojimų bus ištikimi jos sūnūs, kad ir išliks savo simpatijose tam kraštui, su kuriuo juos riš bendra kalba — lenkų. Tegu! Lietuva tiek jau yra sustiprėjusi, jog ir tokie piliečiai jai nebaisūs.

---

[28]) Taip, pav., mane informavo Mar. Sviechauskis apie K. Okuličių, V. Vielhorskį ir kitus, be abejo, ir save galvoje turėdamas. **1939 m.**

III. TARP VARŠUVOS PROFESORIŲ.

Arbatėlė su profesoriais. Dar sausio 27 d., patyręs, jog su manim norį pasimatyti Varšuvos universiteto profesoriai, iš Užsienių Reikalų Ministerijos nuvykau į universitetą, kur susipažinau su rektorium kun. prof. (Ant.) Šliagovskiu ir (istorijos filosofijos fakulteto) dekanu visuotinės istorijos prof. (Marc.) Handelsmanu. Pasirodo, kun. rektorius susitikdavęs su mūsų teologijos-filosofijos fakulteto profesoriais — petrapiliečiais kun. Būčiu, kun. Grigaičiu, velioniu arkivysk. Matulevičium, o Kaune pažinęs Maironį ir Jakštą. Prof. Handelsmanas yra dar („Przegląd Historyczny" ir) „Przegląd Polityczny" redaktorius. Jis laukiąs iš prof. Voldemaro pažadėto straipsnio apie Lietuvos poziciją Lenkų ir Lietuvos ginče. Jis man pažadėjo padėti pasimatyti su Varšuvos mokslininkais ir politikais.

Prof. Handelsmano „Przegląd Polityczny" redakcijos vardu kviečiamas, sausio 31 d. dalyvavau 5 val. pop. arbatėlėje, kurią „Europos" viešbučio salėje suruošė Draugija Tarptautiniams Klausimams Tirti. Be manęs ir prof. Handelsmano, „Pompėjos salėje" buvo dar profesoriai ir visuomenės veikėjai: kun. rektorius, prorekt. Hrineveckis, dekanas V. Požezinskis, Boduėnas, T. Zielinskis, V. Stanevičius, Ujeiskis, Antonevičius, Šoberis, Pozneris, Kulčickis, Łempickis, Tenenbaumas, Vacl. Makovskis, Smalstockis, Kameneckis, gen. Babianskis, Aleks. Lednickis, M. Sviechauskis, K. Okuličius, Anušas, Kernbaumas, Klimeckis, Benis ir kiti, redaktoriai Grosternas, Vasovskis, Viežinskis, Retingeris, Užs. Reik. Min. direktoriai ir tar-

nautojai A. Tarnovskis, Grabianskis, Šumliakovskis, Litaueris, viso apie 40 dalyvių[29]).

Prof. Handelsmanas, kaip šeimininkas, susirinkusiųjų vardu pasveikino mane, pabrėžė, jog lenkai, ypačiai mokslo darbuotojai, esą gyvai susidomėję kultūriniu Lietuvos judėjimu, ir prašė mane nors kiek jį apibūdinti.

Lietuva nebijo savo kaimynų įtakos, tik nenori per daug susiartinti su vienu kuriuo kaimynu. Atsakydamas pabrėžiau, jog visa, kas mano bus pasakyta, nebūsią sakoma nei valdžios (Lietuvos vyriausybės), nei (Lietuvos) universiteto vardu ir iš viso aš vengsiąs politikos dalykų, kuriems neturįs nei įtakos, nei kompetencijos.

Mėginau apibūdinti Lietuvos universitetą, jo kilimą ir organizaciją, mokslo veikimą ir vyraujančius jame santykius. Nurodžiau, jog ne tik mūsų universitetas, bet ir pati visuomenė stengiasi semti iš kitų tautų kultūros patyrimo, nevengdama nė kaimynų. Tiesa, Lietuva turi skaudaus istorijos patyrimo, kai, per daug prisiartindama prie vieno kurio krašto ir vien iš jo semdamosi kultūrinės įtakos, Mažoji Lietuva nutautėjo vokiečių naudai, o Didžioji nustojo

[29]) Botanikas Boleslovas Hrineveckis, kalbininkas Jonas Baudouin de Courtenay (1845—1929 m.), klasikas Tadas Zielinskis, agronomas Vyt. Stanevičius, Lenkų literatūros istorikas Juoz. Ujeiskis, archeologas Vladimiras Antonevičius, kalbininkas Stan. Šoberis, senatorius Stan. Pozneris, visuomenininkas Liudv. Kulčickis, literatūros teorininkas Zigm. Łempickis, ekonomistas Enr. Tennenbaumas, iš Vilniaus kilęs teisininkas Vacl. Makovskis, ukrainiečių kalbininkas ir lenkiškos orientacijos veikėjas (veikęs kontakte su T. Holuvka ir kt.) Step. Smal-Stockis, istorikas Enr. Kameneckis, teisininkas ir veikėjas Aleks. Lednickis, visuomenininkas Ant. Anušas ir kiti. Čia dar neįvardintas kalbininkas V. Požezinskis, kurį gerai atsimenu. **1939 m.**

lenkų naudai anų laikų „tautos smegenų“ — aristokratų ir bajorų. Tasai patyrimas ją moko vengti vieno kurio kaimyno kultūros ir verčia semtis iš įvairių kultūrinių šaltinių.

Taip, dabartinėje savo šviesuomenės kartoje pastebėjusi iš carizmo laikų užsilikusios rusų kultūros įtakos, Lietuva kuriam laikui visai pašalino rusų kalbą iš savo mokyklų, nors šiaipjau, greta kitų, brangina ir rusu mokslą, meną, literatūrą. Kai kurių savo kaimynų politiniais sumetimais kaltinama veikianti vokiečių įtakoje, lietuvių visuomenė nėra betgi germanofilė, tik nebijo ir iš vokiečių kultūros semtis. Lietuvių jaunuomenė nevengia vokiečių mokslo, nors nuo Klaipėdos paėmimo santykiai su vokiečiais yra pasunkėję. Tos kultūros Lietuva semiasi ir netiesioginiu keliu, būtent, iš Latvijos, kuriai Lietuva yra artima savo etnine kilme, bet kurios kultūra yra daug pasėmusi iš vokiečių kultūros.

Lenkų atžvilgiu lietuvių kultūra privalo laikytis tokios pat taktikos. Naujoji lietuvių šviesuomenė, daugiausiai kilusi iš baudžiauninkų ir baudžiavų gadynę tebeprisimenančių valstiečių, tiesa, ilgą laiką vengė lenkų kultūros, kuri, tai šviesuomenei kultūriškai ir tautiškai dar nesustiprėjus, dėl bendrų tradicijų buvo pavojinga. Tačiau 10 metų nepriklausomo Lietuvos gyvenimo tiek yra sustiprinę tautinę lietuvių sąmonę, jog tas, kas seniau tikrai buvo pavojinga, dabar jau nebebaisu. Be to, Lietuvos valstybė yra gavusi dabar laisvą, kad ir neperplačią, bazę plėtotis — išeitį į jūrą. Šių dienų lietuvių šviesuomenei, ne vien iš valstiečių, bet ir iš kitų grupių kylančiai, sunkūs baudžiavų gadynės atsiminimai ne ką besveria, antra gi vertus — bendrosios su lenkais tradicijos ir iš viso išnyko: nepriklausomybė jas išbraukė. Lietuvai

nebebaisu jau semtis ir iš lenkų kultūros, tuo atsveriant kitų tautų kultūros įtakas.

Kad Lietuva, nežiūrint įtemptų politinių santykių su Lenkais kaip priešais, lenkų nebijo, rodo Lietuvos universiteto pavyzdys. Lietuvos lenkų jaunuomenė pačioje pradžioje buvo prieš ji nusistačiusi, stengėsi stoti į užsienių universitetus, tuo tarpu pats universitetas stengėsi prie bendro kultūros darbo pritraukti visas Lietuvos mažumas, t. sk. ir lenkus, nors tuo pat laiku Lenkų valdžia statė Vilniaus lietuviams kliūtis stoti į Vilniaus ir kitus universitetus. Dabar lenkų jaunuomenė Lietuvoje mūs nebeboikotuoja, apie pusantro šimto jų lanko mūsų universitetą, bene apie šimtą sudaro savo sąjungą, leidžia savo laikraštį „Iskry", ir iš viso toji jaunuomenė yra lojali Lietuvos valstybei[30]). Dabartinis Lietuvos universiteto rektorius — prof. Römeris — yra lenkas, bet mūsų tat nededama kuo nepaprasta. Universitete dėstoma lenkų kalba, lenkų literatūra. Universiteto darbuotojai nevengia lenkų mokslo, jį seka, perkasi reikalingų lenkiškųjų knygų, kad ir dėl dabartinių politinių priežasčių tenka kartais už jas tarpininkams brangiau sumokėti.

Nėra abejo, jog dabartiniu metu lietuviai Kaune lenkybės bijo mažiau, negu lenkai Vilniuje — lietuvybės („Dziś my mniej obawia-

---

[30]) Varšuvoje mane ne kartą tikino, jog Nepriklausomosios Lietuvos lenkai, sueidami už jos sienų su Lenkų valstybės lenkais, esą karščiausi Lietuvos nepriklausomybės gynėjai ir dėl Vilniaus į akis šoką. „Didesnių už juos patrijotų jūs neturite", taip man juos apibūdino rimtas lenkų politikas. **1928 m.** Nebeprisimenu, kuris taip man yra pasakęs, nes apie politinius lenkų išeivius iš Lietuvos teko kalbėti su gen. Babianskiu, Mar. Sviechauskiu, T. Holuvka ir dar su kitais. Gal Holuvkos žodžiai ir bus mano čia pakartoti. **1939 m.**

my się w Kownie polskości, niż Wy w Wilnie — litewskości"). Tą rodo kad ir Vilniaus universiteto neįsileidimas lietuvių kalbos, lyg pritariant prieš kelerius metus Vilniaus lenkų spaudos iškeltam šūkiui: „Lietuvių kalba gali būti viso pasaulio universitetuose, niekados ji nebus Vilniaus universitete". Žinoma, nekalbama nė apie lietuvių literatūros dėstymą. Iš viso nematyti lenkų mokslo pastangų pažinti lietuvių kultūrą. Ar naudinga tat patiems lenkams?

Dar nebaigus man savo prakalbos buvo girdėti protestų, jog lenkų mokslas nevengiąs lietuvių kalbos, ją dėstą įvairūs universitetai, dargi Vilniuje (prof. Otrębskis). Vilniaus lietuviai vėliau man paaiškino, jog Vilniaus universitete vis dėlto mūsų kalbos nedėstoma; matyt, Varšuvos profesoriai buvo suklaidinti Vilniaus universiteto tvarkaraščių, kuriame yra įrašyta lietuvių kalba, bet ir nurodoma, jog jos dėstymo valandos būsiančios vėliau paskelbtos[31]). Lenkų spauda kitą dieną pranešė, jog profesoriai man pareiškę visus lenkų universitetus dėstant lietuvių kalbą ir literatūrą, nors to jie, žinoma, nesakė, gerai žinodami, jog lietuvių literatūra jokiame lenkų universitete nėra dėstoma!

Lenkų profesorių kalbos. Po prakalbos prof. Požezinskis, Šoberis, Antonevičius ėmė aiškinti, kas kurio lenkų universiteto esą daroma lietuvių kalbos srityje, ir nusiskundė negalį susisiekti su Lietuvos mokslininkais, nors tuo ne vienas jųjų esąs rūpinęsis. Prof. Šoberis kreipėsi į mane lietuvių kalba ir tęsė lenkų kalba, prisimindamas 1904-uosius metus, kai jis Maskvoje patekęs į mano paskaitą studentų draugi-

[31]) Vėliau ir Vilniaus universitete lietuvių kalbos ėmė mokyti lektoriai kun. V. Zajančkauskis, pask. Bronius Untulis, Rytų institute Ant. Valaitis. 1939 m.

joje apie lietuvių literatūrą. Garsusis lingvistas prof. Boduėnas du kartu kalbėjo, dalydamasis savo atsiminimais iš tų laikų, kai jis rūpinosi Juškos dainų leidimu lotynų raidėmis. Gen. Babianskis palietė reikalą susiprasti kaip geriausiai reikėtų aprūpinti lietuvių kultūros reikalai Lenkuose (okupuotoje Lietuvoje?), o lenkų — (Nepriklausomoje) Lietuvoje.

Bendrai kalbai vis labiau susiskaldant ir smulkėjant, tai vienų, tai kitų buvau klausiamas dėl įvairių Lietuvos mokslo ir kultūros klausimų. Vienas dalyvių ėmė mane klausinėti dėl mano kilmės, nes girdėjęs mane buvus lenką. Čia aš prisiminiau, jog dar tik i Varšuvą atvykęs ir bemaž su nieku dar nekalbėjęs, jau buvau gavęs išgirsti esąs Pilsudskio ir Kosciuškos giminė. Lenkų Užsienių Reikalų Ministerijoje man buvo taip pat parodytas „Wiadomości Literackie" paruoštasis apie mane straipsnis, kurio parašytojas stebėjosi mane esant priskaitomą lietuvių literatūrai, nors aš visados buvęs lenkas, veikęs Lenkų naudai ir rašęs tik lenkiškai; man suprotestavus, šis nelemtas sakinys nepateko į spaudą, nors šiaip tame pat straipsnyje vis dėlto liko dar klaidingų žinių. Visa tai prisiminęs ir norėdamas užbėgti už akių neteisingoms spaudos žinioms apie mane (dalyvių būta ir redaktorių), dar kartą pasiėmiau žodžio.

Pačiam pasisakant apie save. Kalbėdamas apie save, neneigiau, jog lenkų tradicijos darė man didelės įtakos. Kilęs iš bajorų, augau jųjų kultūroje. Nors Lietuvos bajorų tarpe yra nemažai Pilsudskio giminių, bet aš jo nėsu joks giminė, tik mūsų tėvai kilę iš tos pat Šilalės par., kurioje mano ir Pilsudskio protėviai tarp savęs nesutiko, puldami viens kito žemę, lyg

Mickevičiaus „Pono Tado“ poemos bajorai[32]). Augdamas lenkų kultūroje, beveik ligi 20 metų nekalbėjau lietuviškai, bet žinojau turįs liaudžiai dirbti, kaip mokė mane tėvai, rodydami pavyzdžiu atleidusį savo baudžiauninkus mano senelį arba kovojusį dėl liaudies Kosciušką, kurį mes, vaikai, laikėme savo giminaičiu (iš motinos pusės). Juo vėliau, juo aiškiau jutaus turįs liaudžiai — tautai atlyginti kažkokią skolą, mano protėvių lyg užtrauktą. Daug teko kankintis, skaudžiai kratytis galingomis Vavelio pilies (Krokuvoje) tradicijomis iki, pagaliau, atstūmęs Vavelį į šalį, susipratau esąs tik lietuvis.

Tautiškai susipratęs, nebeskiriu savo likimo nuo tautos, tik stengiuosi jai ištikimai tarnauti, ypačiai plunksna jai padėti, rašydamas lietuviškai, lenkiškai, rusiškai. Nespiaunu į praeitį ir jos tradicijas, bet suprasdamas naujos gadynės reikalavimus ir lietuvių tautos reikalus, einu kartu su ja nauju keliu. To kelio pagrindas — tautinis savitumas ir politinė nepriklausomybė. Priklausau tai laimingai kartai, kuri mato savo jaunystės svajonę įvykdytą — nepriklausomą Lietuvą.

Visos politinės lietuvių tautos aspiracijos, su Vilniaus reikalavimu, yra man artimos, brangios. Visus priekaištus ir puolimus, kurie daromi lietuvių tautai, sau turiu prisiimti kaip tos tautos narys. Dėl nenormalių politinių Lietuvos ir Lenkų santykių laikaus bendros mūsų taktikos, bet vis dėlto, keliant Varšuvos profesoriams klausimą apie mokslo ir kultūros ryšių užmezgimą, drįstu ir neatsiklausęs savo tautiečių pareiškti, jog kiek tie ryšiai žada būti Lietuvai naudingi, padėsiu juos užmegsti, jei nuo ma-

[32]) Tai buvo XVIII a. (apie 1775 m.). Žinias apie tai radau Šilalės klebonijos raštuose. 1939 m.

nęs gali čia kas pareiti. Lenkų mokslui pažinti lietuvių tautą, jos kalbą, praeitį, kultūrą, dabartinį gyvenimą bus naudinga ir Lietuvai ir Lenkams, gali nemažai sverti ir vėlesniems politiniams santykiams susidarant. Lenkų mokslininkams, kurie nori mus pažinti, pasižadu todėl padėti, kiek leidžia dabartinės politinės apystovos, o jos dėlto daugiau leidžia, negu kai kas mano[33]). Neabejoju, jog ir kiti mano draugai čia padės, kaip kad dabar jie vienam kitam mokslininkui padeda. Čia daug kas galima padaryti.

Kalbų įspūdžiai ir vaisiai. Po to prof. Handelsmanas iškėlė šio pasikalbėjimo reikšmę, suprasdamas jį kaip pirmą žingsnį į tolimą dar kultūrinį lietuvių ir lenkų susipratimą. Pasikalbėjimas užsitęsė ligi 8 val. vak.

Jis rado atbalsio lenkų spaudoje, kuri, kaip ir prof. Handelsmanas, palaikė jį pradžia kultūrinių santykių tarp lietuvių ir lenkų. Kai kas spaudoje paduota neteisingai, kai ko nesuprasta. Girdėjau vokiečių spaudą savotiškas išvadas iš ten esant padariusią, mane net germanofobu be reikalo palaikius.

Bene rimčiausias lenkų laikraštis „Čas" (Czas) Krokuvoje palankiai įvertino kultūrinę pasikalbėjimo reikšmę, bet kartu (vasario 9 d. numeryje) įspėjo, jog nereikią čia perdidelių išvadų daryti, kaip kiti kad darę, nes „susitikimas su prof. Biržiška visiškai parodė bedugnę tarp jo ir mūsų. Jis visiškai neslėpė turįs Lenkams politinio nepalankumo (niechęć). Kaip Vilniui Vaduoti Sąjungos pirmininkas, jis griežtai

[33]) Ir tikrai vėliau nekartą teko padėti, iš pradžių Varšuvos un-to prof. Vl. Antonevičiui ir Krokuvos un-to prof. Vladisl. Semkavičiui, paskui ir kitiems lenkų mokslininkams, mokslo reikalais lankytis Lietuvoje. 1939 m.

ir atkakliai (twardo i nieugięcie) stovėjo prieš mus savo pozicijoje". Be to, apie kultūrinius santykius tekalbėję, girdi, siauroje universiteto darbo plotmėje.

Su keliais profesoriais (Boduėnu, Požezinskiu, Šoberiu, Handelsmanu) teko man dar vasario 2 d. sueiti prof. Łempickio bute. Be to, ten dar pažinau Lenkų ir Lietuvos istoriką prof. Haleckį. Nepavyko man užeiti prof. Jakubovskis, kurį mes branginame dėl jo „Tautinių santykių Lietuvoje prieš Liublino uniją".

IV. ATSISVEIKINANT SU VARŠUVA.

Dar kartą apie profesorius. Krokuvos „Čas" yra parašęs, jog tarp manęs ir lenkų esanti bedugnė (przepaść). Gal per daug pasakyta, bet bus čia kiek ir tiesos. Ypačiai Varšuvoje jutaus esąs svetimas... Kam? Šeimininkams profesoriams, kurie taip maloniai mane priėmė, taip gražiai kalbino? Ne: mokslo reikalai ir kultūros klausimai yra mums bendri, o bendravimas su gilios kultūros žmonėmis dildė man bent kokias „bedugnines" abejones!

Dieve mano! Didysis 83-jų metų Boduėnas, kurio neaplenks jokia lietuvių kovos dėl rašto, dėl kultūros istorija, statydama jį, tą amžiną tiesos ieškotoją ir nenuilstamą kovotoją, kad ir ne lietuvį — tarp mūsų dvasios kunigaikščių, tarp tautos šventųjų, — laisvajai Lietuvai jis nėra svetimas![34]).

[34]) Griežtas laisvamanis, jis betgi tikrai susijaudino, iš manęs išgirdęs, jog laikau jį mūsų tautinių „šventųjų"

Didelio pasaulinio vardo Tadas Zielinskis, kuris poeto-mokslininko ranka atidengia mums klasiškosios senovės gyvenimą, rūpinasi įtraukti mus į tarptautinę intelektualinių unijų federaciją, prisimindamas tolimame Baku mieste atsidurusį savo mokinį klasiką, lietuvį Tumbilą, gyvu žodžiu ir raštu perša jį mūsų universitetui klasiškajai senovei kelti.

Energingas Marcelis Handelsmanas ne tik jau apsirūpino A. Voldemaro pasižadėjimu jo žurnalui straipsnį parašyti, bet ir ieško būdų įtraukti mus į Rytų Europos istorikų sąjungą — bendravimą. Žinomas iš savo raštų apie Lietuvos istoriją, daugiausiai unijų klausimams paskirtų, Oskaras Haleckis, besidarbuodamas Tautų Sąjungos intelektualinio bendradarbiavimo komisijų centralėje, vis primena mums, kad apie save prisimintume pasauliui. Jonas Jakubovskis kaip tik yra išleidęs savo „XVI a. Lietuvos žemėlapį", kuris aiškiai patarnaus mūsų mokslui.

Pakeitęs garsųjį Fortunatovą Maskvos universitete, o dabar dėstąs Varšuvos ir Liublino universitetuose, Jonas Požezinskis tebeprisimena dar savo apsilankymą prieš karą Kaune, kai jis Lietuvon buvo atvykęs lietuvių kalbos tirti, ir dabar tebesvajoja ten apsilankyti. Stanislovas Šoberis, žymus lenkų kalbos tyrinėtojas, suprato mane tarp svetimųjų esant išsiilgusį gimtosios kalbos ir pratarė į mane taisyklinga lietuvių kalba.

O kur dar Liudvikas Kšivickis, entuziastingas mūsų piliakalnių tyrinėtojas, turėjęs tiek

---

tarpe. „Pomiędzy świętymi, powiada Pan?" kartojo ir prašvitusiu veidu sakė apie tai kitiems profesoriams, kurie, žinodami jo nusistatymus, stebėjosi tuo jo susijaudinimu. **1939 m.**

pažinčių 1904—1906 m. lietuvių šviesuomenėje (deja, kaip ir Jakubovskio, nėsu jo užėjęs)? Kur Stanislovas Pozneris, kuris uoliai pakėlė mane lenkų literatūros profesorium ir šiaip malonių niekų apie mane prirašė, bet kartu griaudinosi dėl lietuviškojo 6-rių metų Šaulytės[35]) būdo? Kur daugelis kitų lenkų mokslo vardų?

Ne, ne jie man buvo svetimi! Jųjų tarpe lyg pasimiršdavau esąs lietuvis, jie — lenkai... Tik nebijokite: ne tik prakalbose, bet ir skyrium su bet kuo kalbėdamas, stengiaus kalbėti kaip lietuvis, tuo tikslu į Lenkus pavažiavęs — informuotis ir informuoti... Žinoma, nepamiršau, jog kaip aš, taip ir jie — yra ne tik mokslo darbininkai, bet ir savo visuomenės žmonės, turį politinių ir kitokių pažiūrų, aspiracijų, net prietarų, dėl kurių gaudavome ir pasiginčyti, bet vis dėlto, sakau, jie man nebuvo svetimi. Ir dabar nesvetimi.

Varšuva, kaip sostinė. Buvau svetimas Varšuvai. Negaliu pasakyti, kad man Varšuva nebūtų patikusi. Kodėl ne! Ne tik iš vardo, bet ir iš tikrųjų ji yra tikra didelės valstybės sostinė. Gatvės plačios, lygiai išgrįstos, sutvarkytos (bent centre). Namai aukšti, yra ir gražių. Žmonės padoriai apsirėdę (kaip Kaune). Elektriniai tramvajai. Automobiliai pigūs, gražūs, patogūs (ne vilnietiški), eina taip tvarkingai, jog netikėtumei išgirdęs apie nelaimę. Policija labai mandagi (ne lvoviškė). Mandagūs ir praeiviai. Nejunti čia nusilenkimo dvasios, kuri Krokuvoje ir Lvove kartais nemaloniai reiškiasi (tarnų „padam do nóg", tarnaičių „caluję

[35]) Lietuvos atstovo Berlyne, paskui Varšuvoje, Jurgio Šaulio dukrytė, laikoma tuo metu Varšuvoje ir Poznerio man parodyta. **1939 m.**

rączki"). Visur gyvumas, judrumas; jaučiama ir darbo. Betgi svetima!

Nelyginant man didžioji Ryga, tik Rygos namai ir gatvės gražesni, stilingesni (švaresnio stiliaus). Tik ir jutaus kaip Rygoj — svetimame mieste. Gal bus čia kiek didmiesčio įspūdžio sodiečiui? Kur Kaunas prieš Varšuvą! Nekalbu apie grožį. Gal... Gana sensacinių laikraščių pasiskaityti — „ABC", „Czerwony Kurjer" ir pan.

Gal Vakarų Europos svetimumas Rytų europiečiui? Juk Varšuva sakosi esanti pryšakinė Vakarų kultūros sargyba (forpostas), o aš nė Eitkūnų nematęs, nei gal matyti jų nenoriąs rytietis![36]). Tik tuo atžvilgiu nejutau didelio skirtumo tarp savęs, kauniečio, ir Varšuvos. Arba mes, atsiskyrę nuo Rusijos, esame jau kiek į Vakarus įsivarę arba Varšuva ne per daug bus vakariška?

Generalgubernatoriška dvasia. Gal ji vakariška, bet toli ne viskuo! Keista, bet Varšuvoje jutau dar savotiško rytietiškumo. Sakyčiau — rusiško, tik bijau tuo įžeisiąs tuos Varšuvos lenkus, kurie buvo man taip malonūs ir taip myli savo miestą! Be to, ne rusų kalbą čia turiu galvoje. Kad ir nepažįstu prieškarinės Varšuvos ir net 1919 m. pirmą kartą joje apsilankęs, nedaug teturėjau laiko jai pažinti, tik neabejoju, jog rusų kalbos joje visuomet buvo nežymu, o ką kalbėti dabar! Tiesa, tame viešbutyje, kur aš sustojau, dar buvo jos girdėti, kai kur ir gatvėse, bet man, kauniečiui, žinoma, gal geriau palikti toji tema, vengiant ne-

[36]) Čia netyčiomis išprovakavau sau visokias vakariškas išvykas, kurios man netikėtai pasipylė viena po kitos: į Vokietiją, Čekoslovakiją, Jungtines Amerikos Valstybes, Austriją, Prancūziją! **1939 m.**

malonių lyginimų, paralelių? Jei bent Vilnius galėtų man įkvėpti drąsos, kur vasario 12 d. „Europos“ viešbutyje teko man ne tik išgirsti „Volga, Volga, mat' rodnaja, Volga russkaja rieka“, bet ir stebėti, kaip publika karštai tam pritarė, publika toli ne vienų rusų ir žydų...

Keista, bet pats užaugęs lenkų literatūroje, tiek prisiskaitęs apie Varšuvą — ne tokią Varšuvą radau, kokios laukiau. Ne didmiesčio dvasia man buvo svetima, kartoju. Maskva yra didelis miestas, o dėl to, kelerius metus ten gyvendamas ir labai ilgėdamasis savo krašto, ją buvau pamėgęs, tuo tarpu, kai Petrapilis man visados buvo ir liko svetimas, nemalonus. Šaltas. Tokia man ir Varšuva: petrapilietiška. Činauninkiška. „Departamentiška“. Tokia lygi, lygi...

Generalgubernatorių gadynės liekanų dar nenusikračiusi. Toji dvasia lyg prilipusi tiems anamečiams namams, kurių ji dar nėra nusikračiusi, nėra pakeitusi naujos, savos, lenkiškos gadynės rūmais. Negana soborą nugriovus: liko lygus laukus — ir toji pati dvasia! Kalbose, tiesa, negirdėti petrapilietiško (politinio) žargono, kalbos čia karštos, kartais entuziastingos, svajingos, kartais ir labai nuoširdžios, bet politika ta pati — šalta, imperialistinė. Jaučia tai lietuviai, gudai, ukrainiečiai... Politika, politika, politika!

Bėgdamas nuo jos — ne nuo kalbų, kurios dažniausiai buvo malonios — tik nuo jos pritvinkusio Varšuvos oro, skubėjau į Krokuvą. Vasario 3 d. 11 val. vakare išvažiavęs, vasario 4 d. apie 6 val. ryto atvykau į Krokuvą.

V. KROKUVOS ĮSPŪDŽIAI

Kas mane traukė į Krokuvą. Dar Kaune pasisakęs Lenkuose Krokuvą aplankysiąs, gavau išgirsti: „Kam tat Tamstai? Juk visa, kas reikalinga, Tamsta patirsi Lenkų sostinėje ir kultūros centre Varšuvoje“. Nesusipratova: ne „girdėti“ ten ruošiaus išvykti, tik kas kita mane traukte traukė. Kas? Tur būt, dar kūdikystės atsiminimai, kai aš iš motinos, iš knygelių su abrozeliais, vėliau iš Lenkų istorijos vadovėlių, iš istorinių apysakų vaizdavaus sau garsingą ir didingą Krokuvą — karalių miestą, mačiau jį, svajojau. Lietuvio susipratimas vėliau prislėgė vaiko įspūdžius, kaip sakiau, atstūmė Vavelį nuo manęs, bet patys mano nemalonūs santykiai su lenkais, politinės su jais kovos įkarštis, nuolatiniai susirėmimai su galutinai nusipolitikavusiais Vilniaus politikais vertė mane ieškoti kad ir tolesnių, bet kitokių, sakyčiau, tikresnių, grynesnių, skaistesnės kultūros lenkų. Pats mano buvimas Varšuvoje, noromis nenoromis (toks korespondento amatas) nuolatinis susidūrimas čia su politika, nuolatinės apie tat kalbos kad ir su labai kultūringais žmonėmis vertė mane, varu teįvaromą politikon, ilgėtis atsilsio nuo politikos, kreipti akis į nuošaliąją Krokuvą. Taip aš joje atsiradau.

Atvykęs ten ir sustojęs gražiame „Prancūzų“ viešbutyje, kiek atsilsėjęs, kelias valandas klaidžiojau po miestą nesiklausdamas kelio, eidamas kur akys rodė. Keistas dalykas: ėjau, lyg būčiau seniai miestą pažinęs! Kiek Varšuvoje pradžioje jutaus lyg sodietis — niekam nereikalingas, visiems svetimas („zawalidroga“), tiek čia verčiaus kaip krokuvietis. Kur gi ne! Juk čia rinka su savo Sukenicomis ir tiek gerai

man žinomų senų namų, ten Marijos bažnyčia (košcioł Marjacki), Pliurijono vartai, Universiteto rūmai, o čia ant išgriautų miesto mūrų iškeltieji Pliantai, kurie vasarą turi gražiai žaliuoti. Viskas, viskas man pažįstama — iš abrozėlių... Ėjau, ėjau ir pataikiau tiesiog į Vavelį, išdidžiai į miestą žiūrinčius karalių rūmus. Va kur mane traukė, kas mane viliojo!

Vavelyje. Šį kartą pasitenkinęs bendru Vavelio apžvelgimu iš tolo, kitą dieną jo prižiūrėtojo (kustošo) dakt. Moreliovskio kelias valandas buvau vedžiojamas po rūmus. Puikus meno žinovas ir Vavelio rūmų tyrinėtojas, gilios kultūros ir švelnaus būdo dakt. (Marijonas) Moreliovskis maloniai parodė ir paaiškino visa, kas buvo galima taip trumpu laiku parodyti ir paaiškinti. Kelių valandų vieneriems rūmams apžiūrėti per trumpa? Vaveliui — taip. Ne dėl to, kad jie būtų milžiniški; nors jie ir nemaži, pabėgiojus galima apibėgti. Ne dėl to, kad juose būtų daugybės senovės ar meno turtų sukrauta: kitos salės apytuštės. Tik dėl to, sakyčiau, kad vedžiojo mane dakt. Moreliovskis. Atskiri dalykai, kartais mažmožiai, mylinčio juos ir praeitį tyrėjo paaiškinimai, sukeldavo mums ne tik praeities vaizdų, bet ir minčių, kalbų. Mane ne tiek teveikė svarbūs tyrėjų radiniai, kaip štai prieš porą metų susektoji rūmų požemiuose pirmoji, bene X a., aiškiai išlikusi lenkų bažnytėlė, ne tiek keliasdešimt gražių gražiausių sienas dengiančių paveiksluotų kilimų — arasų, Lenkų valdžios prieš kelerius metus iš Rusijos susigrąžintų, ne gilios meno vadovo pastabos apie rūmų meno savumus, kiek pati dvelkianti iš rūmų senovės dvasia.

Vavelio rūmai tai daugiausia dviejų Jogailiūnų, paskutiniųjų lietuvių kunigaikščių, kurie valdė Lenkų sostą, dviejų Žygimantų, mūsiškai

II-jo ir III-jo, o lenkiškai I-jo ir II-jo, kūrinys. Jųdviejų dvasia labiausiai ten viešpatauja kaip ir iš viso Krokuvoje. O kai nueini į Vavelio bažnyčią ir tarp daugelio karalių, karalienių ir karalaičių antkapių užeini ne tik Jogailiūnų, bet ir Mickevičiaus, Kosciuškos, kažin kas žmogui pasidaro. Verki, barzdočiau, sukniubęs prie didžiojo poeto karsto: štai kur mudviem vilniečiam susitikti teko! Karaliai — respublikonui?! Liublino unijos tradicijos — Lietuvos nepriklausomiečiui?! O dėlto verki, griaudiniesi. Nebepyksti kaip politikoje, nebeatsikerti, nesiriboji, tik leidiesi į praeitį, į seniai *atleistus* laikus... Be pykčio lenkams čia pasakai: „Čia ne tiktai jūsų, bet ir — mūsų“. Dėl praeities nekovojama, ji tiriama, aiškinama, bet ir branginama.

Vienintelį kartą buvau Krokuvoje supykęs, kai tarp daugelio paminklų, kuriais miestas yra pasipuošęs, priėjęs garsųjį Žalgirio paminklą, pastebėjau lietuviui į akis puolančią istorinę Vivulskio[37]) neteisybę (ne vien netiesą): Vytautui nesirado vietos greta Jogailos, lyg Jogaila tebūtų vienintelis Žalgirio laimėtojas! Na, tiek to, čia ne XV, tik XX-jo a. lenkų politikos dvasia gavo pasireikšti.

Varšuviečiai ir krokuviečiai. Vavelyje, prie karstų, ir klaidžiodamas po miestą supratau, kuo krokuviečiai skiriasi nuo varšuviečių Lietuvos atžvilgiu. Varšuviečių praeitis — ne žila, labiau proto, negu jausmų, argumentas, politikos ginklas. Lietuvių jie nepažįsta, bet turi su jais reikalo, su gyvais žmonėmis, veikia juos ir stengiasi įveikti labiau moderniniu — politinių

[37]) Kaunietis Antanas Vivulskis, Paryžiuje tebesidėjęs su lietuviais, bet ir lenkų veikiamas, 1910 m., lenkų pavedamas, parūpino čia šį paminklą. **1939 m.**

ir militarinių žygių — būdu. Krokuviečiai tepažįsta senovės Lietuvą — Liublino unijos, pažįsta ją Vavelyje, Mateikos paveiksluose, praeities tradicijose. Į naująją Lietuvą jie tegali žiūrėti pro Vavelio paminklus: gyvų lietuvių nepažįsta, tik iš senovės paveikslų stengiasi suprasti, nepažinę idealizuoja, mato nesamus lietuvius, kurių savarankiškumas (Lenkų atžvilgiu) lieka jiems nesuprantamas.

Kai varšuvietis kaltina Lietuvą esant virtusią vokiečių, sovietų ar kieno kito įrankiu — tai politika; krokuvietis tikrai tiki „šventąją Lietuvą" laikinai esant suklydusią, bet dar „svetimomis įtakomis" nusikratysiant ir su „tradicijomis" susitaikysiant. Varšuvietis ant mūsų pyksta, krokuvietis liūdi. Varšuvietis veikia, kartais labai skaudžiai ir neteisingai, krokuvietis laukia; jis myli tą tolimą lietuvį, kurio nepažįsta, nesupranta, bet daug atleidžia.

Tokios mintys, tokie jausmai kilo man Krokuvoje susiduriant su mūrais ir žmonėmis. Nuotaika susidarė ypatinga, lyg būčiau į XVI a. atkeltas. Tiktai reikalas, kuriuo nuvykau į Lenkus, vertė mane laikas nuo laiko atsipeikėti ir su moderniniais žmonėmis moderniškai kalbėtis. Čia gavau susipažinti su keliais redaktoriais, kuriuos pakvietė pas save, kartu ir mane, Krokuvos vaivada (Liudvikas) Darovskis, pats ne krokuvietis.

Pas vaivadą susipažinau taip pat su žymiu lenkų rašytoju Orkanu, kuris, pats kilęs iš liaudies (kalnėnų), svajoja apie liaudininkų literatų suvažiavimą — lenkų, lietuvių, gudų, ukrainiečių, dėl nesuprantamų man motyvų prikergdamas čia ir slovakus. Kiti slavai, o taip pat Pabaltės literatai — latviai, estai ir suomiai lieka jam svetimi[38]).

[38]) Iš sodiečių, tikriau kalnėnų kilęs Pranas Šmaciaž (Szmaciarz) beeidamas mokslus virto Smrečinskiu ir lite-

„Kurjero“ redakcijoje. Vienas iš redaktorių, Marijonas Dambrauskis, pakvietė mane pažiūrėti jo leidžiamo dienraščio „Ilustrowany Kurjer Codzienny“ rūmus, vadinamuosius „Spaudos rūmus“. Stebėjaus, ką daro žmogaus sumanumas: mažas dienraštėlis savo leidėjo apsukrumu virto didžiausiu lenkų dienraščiu, pasak leidėjo, spaudinamu ligi 150 tūkstančių (sekmadieniais 300 tūkstančių) egzempliorių. Patys rūmai turi bene 7 ar net 9 aukštus; gerokai privargau, su maloniu leidėju[39]) dalį jųjų aplakstęs.

Buvau užėjęs į teatrą; deja, pakliuvau į mano jau Kaune žinomą „Turandotą“. Automobiliu buvau kiek pavažiavęs į kalnus, kokius 50 — 60 kilometrų nuo miesto. Vis dėlto maloniausi ir svariausi mano atsiminimai iš Krokuvos yra surišti, be Vavelio, su Jogailiūnų universiteto profesūra. Pasikartojo Varšuvos istorija.

---

ratūroje pasireiškė Vladislovo Orkano vardu (1876—1930 m.). L. Darovskio žinybos nebuvo nustatytas mano pasimatymas su Orkanu, bet šiojo žmona, mano pažįstama prieškariniais laikais Vilniuje dar kai ji tebebuvo advokato, po karo Vilniaus burmistro Juozo Folejevskio (Suvalkų kurpiaus sūnaus) žmona, mane pridabojo ir supažindino su savo antruoju vyru. 1928 m. dar nežinojau apie politinį Lenkų tikslą — atskirti slovakus nuo Čekoslovakijos, tad ir nesupratau ypatingo lenkų domėjimosi slovakais. Drauge su Orkanu, jo žmona ir ukrainiečių poetu Łepkiu praleidau visą vakarą. **1939 m.**

[39]) Šiaip Dambrauskis miesčioniškai gyrėsi. Jo dienraštis ligi pat 1938 m. ultimato dienų biauriausiai apie Lietuvą ir lietuvius rašė. Tuo atžvilgiu kito tokio lenkiško laikraščio nežinau. „Kurjero“ redakcijoje sutikau Šummerį, kuris lankėsi Kaune ir net knygą apie mus išleido, nesigėdydamas joje ir savo viešuose pranešimuose gerokai nuo tiesos atšokti. **1939 m.**

VI. TARP KROKUVOS PROFESORIŲ.

Vaišės universitete. Krokuvon atvykimo dieną (vasario 4) gavau Universiteto rektoriaus prof. (Leono) Marchlevskio pakvietimą kitą dieną atvykti 5 val. pop. rektoratan. Buvo paskirta susipažinimo su profesūra arbatėlė, kurioje dalyvavo apie 25 profesoriai.

Susipažindamas girdėjau pavardes bemaž visas man pažįstamas iš mokslo literatūros. Pats rektorius — žinomas chemikas, žinomo lenkų komunistų vado brolis, pats, berods, kitokių pažiūrų. Prof. Talko-Hrincevičius — daug rašęs antropologas, iš Lietuvos kilęs, apdovanojo mane keliomis dešimtimis savo mokslo tyrinėjimų[40]). Prof. Jonas Rozvadovskis, dabartinis Krokuvos Mokslų Akademijos pirmininkas, nesvetimas mūsų kalbos tyrinėjimui, seniau rūpinosi Krokuvon patraukti Jaunių, Būgą, vėliau ir mano kandidatūrą buvo parėmęs. Prof. kun. (Jonas) Fijalekas tyrinėjo ir Lietuvos bažnyčios istoriją.

Prof. (Stan.) Kutšeba (Kutrzeba) savo garsių Lenkų visuomenės istorijos tyrinėjimų atskirą tomą paskyrė visuomeninei istorinės Lietuvos struktūrai iškelti. Prof. (Fridr.) Papée rašė ir iš Lietuvos istorijos, pavyzdžiui — apie šventąjį Kazimierą. Prof. (Vladislovas) Semkavičius ypatingai yra pamėgęs Lietuvos istorijos klausimus, labiausiai jos heraldiką, ir davęs mums kelis svarbius tyrinėjimus. Medicinos prof. (Bron.) Kaderis ligšioliai nėra pamir-

---

[40]) 1928 m. Julijonas Talko-Hrincevičius turėjo jau apie 80 m., tad jam nepriminiau jo jaunystės griekų, kai jis Ilgovskio vardu rašinėjo apie mus gana negudrias korespondencijas į lenkų laikraščius. **1939 m.**

šęs lietuvių kalbos. Dar lenkų kalbos tyrinėtojas prof. (Jonas) Losis, lenkų literatūros istorikas prof. (Juozas) Kalenbachas, žemės ūkio ekonomijos prof. Step. Sužickis (Surzycki) ir kit.

Nieko stebėtino, jog kelios valandos tarpusavio informavimosi apie Krokuvos ir Lietuvos universitetų veikimą prabėgo malonioje, gyvoje nuotaikoje nejučiomis.

Paskaita Krokuvos universitete. Rektorius prašė mane paskaityti Universitete paskaitą iš Lietuvos dalykų. Pagalvojęs — sutikau, pažymėdamas akademinio pobūdžio temą. Dar Varšuvoje kai kas buvo užsiminęs apie viešą paskaitą, kurioje painformuočiau apie mūsų kultūros darbą; matydamas, kaip Varšuvoje vyrauja politikai, ir bijodamas, kad iš paskaitos nebūtų padaryta politinių išvadų, neprisiėmiau ten nieko skaityti. Krokuvoje, lenkų Atėnuose, kur tebevyrauja gilios kultūros tradicijos ir kur Vavelis taip mane paveikė, buvau drąsesnis. Čia pat betgi nutariau Krokuvos paskaitą lenkų šviesuomenei „išlyginti" tokia pat paskaita Lvovo ukrainiečiams.

Paskaita įvyko vasario 6 d. 1/2 7 val. vak. didžioje Universiteto salėje. Lygiai prieš šešerius metus (1922 m. vasario 6 d.) „33" lietuvių ir gudų skaičiuje buvau lenkų valdžios ištremtas iš Vilniaus už „kurstymą prieš lenkus"; dabar Krokuvos šviesuomenė gavo tremtinį prisiimti — ir nesipurtė.

Prisiminė man taip pat mano paskaita 1926 m. rudenį Gudų universitete Minske, kur rektorius (istorikas Pičeta), senato lydimas, įvedė mane salėn ir, gražiai pasveikinęs, pristatė klausytojams. Taip pat ir Krokuvos rektorius, profesorių lydimas, išvedė mane iš rektorato gražion, didingon salėn, kurioje gerokai buvo pri-

sirinkę klausytojų. Jųjų tarpe, pasak laikraščių, buvę: miesto prezidentas Rolle, karo apygardos viršininkas gen. Vrublevskis, čekoslovakų ir vokiečių konsulai, literatai, šiaip šviesuomenė ir studentai. Klausytojų buvo dar daugiau, nes paskaita buvo radijuojama iš universiteto.

Rektorius kreipėsi į susirinkusius šiais žodžiais:

„Neužilgo išgirsite Tamstos tos tautos atstovo balsą, kuris tuose garbinguose mūruose išsauks tikro patenkinimo jausmą (net dreszcz), nemirtingus atsiminimus, taip gyvus, lyg jie sakytų apie vakarykščios dienos nuotykius. Niekas tų atsiminimų nestengs išdildyti, nė žmonių pyktis ar piktoji valia, nė neteisybė ar trumparegybė, nė kaimynų suktybės (przewrotność), nes tuos atsiminimus yra davusi biologinė būtinybė... Toji būtinybė tebeveikia dar abi tautas, kurios turi klausyti jos įsakymus, jei tebeturi dar savisaugos jausmo...

Per Lenkų šalies laukus, lankas ir girias eina nuo šių prie Vavelio prigūžusių mūrų į Lietuvos girias, pievas ir laukus patikrinimas tikros meilės, amžino palankumo ir tikėjimo, jog abiejų tautų brolybės pajutimo niekas nestengs išdildyti. Prašau profesorių tą didžiojo Kazimiero ir nemirtingojo Jogailos Universiteto (wszechnica) profesorių ir klausytojų tikėjimą įkvėpti mūsų draugams iš Kauno universiteto Lietuvos naudai, Lenkų naudai, visos žmonijos naudai".

Klausytojai labai karštai pritarė šiems rektoriaus žodžiams.

Nors aš buvau nusistatęs ir pasiruošęs paskaityti tik mokslo, ne politikos, paskaitą („lietuvių literatūros istorijos tyrinėjimai mūsų metu"), bet rektoriui savo prakalboje, kad ir labai

kilniai, palietus bendrąją politiką, turėjau ir aš nors vienu kitu žodžiu pabrėžti tuo atžvilgiu savo savarankiškumą. Todėl, lietuviškai pasveikinęs susirinkusius žodžiais „Sveiki gyvi" ir toliau, žinoma, tęsdamas lenkiškai, pažymėjau esąs kaip lietuvis susijaudinęs, kalbėdamas mokslo rūmuose, kuriuos statė Lietuvos valdovas.

Mes, lietuviai nepriklausomiečiai, stengiamės praeitį suprasti, įvertinti ir jos mokslu sutvirtinti savo šalies nepriklausomybę. Seniau silpni, vertėmės svetimomis žiniomis, svetimomis pažiūromis. Pakilę, ypačiai sustiprėję, kai iškovojome sau nepriklausomą gyvenimą, vis labiau einame savais keliais, savarankiškai įsigiliname į aplinką, stengiamės blaiviai įvertinti ne tik dabartį, bet ir praeitį, nebijodami prisipažinti sau gavę ir svetimų įtakų.

Lietuvių literatūros istorijos mokslo prieš 20 metų lyg ir nebuvo; daugiausia vertėmės kalbininkų ir bibliografų žiniomis. Tačiau jau prieš karą Vilniaus tyrinėtojai lietuviai, o dabar Lietuvos universiteto darbuotojai ėmė taikyti čia savus mokslo metodus, kurie literatūros istorijai metė naujos šviesos ir privertė atsisakyti nuo pasenusių pažiūrų, deja, kaimynuose lietuvių literatūros atžvilgiu dar tebesveriančių.

Nauji tyrinėjimai ne tik patvirtina seniai žinomą vokiečių literatūros įtaką Mažosios Lietuvos lietuvių literatūrai ir lenkų literatūros — Didžiosios Lietuvos lietuvių raštams, o taip pat tarpusavį Didžiosios ir Mažosios Lietuvos įtakumą, bet ir giliau įvertina pačios literatūros faktus: bažnytinę lietuvių katalikų, protestantų ir reformatų poeziją XVI—XVIII a., — Prūsų pastorių judėjimą lietuvių kalbos srityje XVIII-jo a. pradžioje (ginčai dėl kalbos, sumanymas kurti lietuvių akademiją ir pan.) ir pra-

sidedančią iš to pasaulinę poeziją, davusią Donelaitį, Šimelpeniką ir kitus, — Žemaičių bajorų poeziją, prasidedančią XVIII-jam a. baigiantis ir subrendusią Vilniaus universiteto metu (filiaretų įtaka žemaičių jaunuomenei, Stanevičios „Žemaičių šlovė"), Mickevičiaus reikšmę lietuvių poezijai (Baronui, Maironiui, Gustaičiui ir kitiems) ir t. t.

Apribotas laiko, turėjau labai trumpinti ir, davęs dar kiek žinių iš mūsų bibliografijos laimėjimų, baigiau nurodymu, jog šiaip surevidavus mūsų pažiūras į literatūros istoriją, galima laukti, jog jos dar pasikeis ir socialinės, gal net ir politinės[41]) Lietuvos *praeities* atžvilgiu".

Atpasakodama mano paskaitos mintis, lenkų spauda ypačiai pabrėžė tas vietas, kur kalbėjau apie lenkų literatūros įtaką, o Lenkų Telegramų Agentūra (PAT) paskelbė mane išreiškus vilties, jog lietuvių tauta ateityje reviduosianti savo pažiūras į vidaus ir užsienio politiką (w polityce wewnętrznej i zewnętrznej)...

Vaišės „Prancūzų" viešbutyje. Po paskaitos rektorius pakvietė mane pavakarieniauti su profesoriais „Prancūzų" viešbutyje, kur buvau sustojęs. Ten prof. Papée pratarė į mane ir, kalbėdamas apie Lietuvos ir Lenkų praeitį, lotyniškai prisiminė: „Ką Dievas yra sujungęs, žmonės neatjungs". Kadangi ir rektorius — chemikas prieš paskaitą buvo sakęs apie lietuvių ir lenkų bendravimo „biologinę būtinybę", vėl turėjau aiškiau pasisakyti.

Kad ir malonūs esti garsingos praeities atsiminimai, negalime būti jųjų vergai. Nauja gadynė stato mums naujų reikalavimų, kuriuos sveikas protas verčia patenkinti. Svarbiausias

---

[41]) Čia turėjau galvoje, pav., Jogailos vaidmens įvertinimą ir pan. **1939 m.**

Lietuvos reikalavimas — visiška nepriklausomybė, kuri patikrina laisvą lietuvių tautos kultūros plėtojimąsi. Nespiauname į praeitį, tik stengiamės ją pažinti. Nekeikiame lenkų, tik gavę skaudžių patyrimu esame atsargūs. Nebijome nė jų kultūros, kai gauname ir gausime ne vien iš jų semtis, bet ir iš kitų; ateityje, žinoma, gausime sutvarkyti su jais ir bendrus savo reikalus.

Dabar pats ir kai kurių savo draugų vardu galiu pasižadėti padėti susisiekti su mumis mokslo dalykais ir šiaip dviem visuomenėm geriau apie viena antrą pasiinformuoti, nes viena iš labai didelių kliūčių susiprasti, be gilių politinių priežasčių, yra nepakankamas, netinkamas, tendencingas spaudos informavimas.

Į tai man karštai ir stebėtinai gražiai, nuoširdžiai atsakė prof. Stan. Estreicheris, „Časo" dienraščio redakcijos bendradarbis. Kalbėdamas Krokuvos profesūros vardu, jis prašė mane pranešti savo draugams, Lietuvos profesoriams, jog lenkai pilnai gerbią ir gerbsią Lietuvos nepriklausomybę, suprasdami, jog tiktai nepriklausoma tauta tegalinti pilnai kultūriškai ir tautiškai kilti, — svajodami apie susiartinimą su lietuviais, nesikėsinsią prieš Lietuvos nepriklausomybę, — džiaugsmu ir nusistebėjimu lydį ir seką Lietuvos kultūros ir ypačiai universiteto augimą ir gražų plėtojimąsi, kurį jie kuo galėsią, paremsią. — Kalboje nebuvo jaučiama jokių nuslėptų, jokių nesakytinų minčių[42]).

---

[42]) Savo kalboje prof. Estreicheris ir man pasakė kelis labai malonius žodžius. Sakyčiau, per daug man malonius, nes, be kito ko, pažymėjo, jog aš labai gražiai kalbąs lenkiškai, ką ir kiti man čia ir kitur pripažindavo, nors aš kaip tik jutaus atpratęs nuo lenkų kalbos ir man tikrai sunku buvo viešai tąja kalba kalbėti. Po prof. E. kalbėjo dar iš Lietuvos kilęs prof. Kaderis, kuris nedarė man ma-

Prof. Estreicherio pareikštas mintis radau pakartotas „Časo“ vasario 9 d. straipsny „Ar eina geryn?“ (Czy zmiana na lepsze?)[43]).

Po vakarienės, apie valandą dar pasikalbėjęs su Krokuvos žydų „Dziennik Nowy“ bendradarbiu, išvykau į Lvovą.

VII. LVOVE[44]).

Lvoviečiai. Į Lvovą atvykau vasario 7 d. apie 8 val. ryto; bemaž visą kelionę į Lenkus esu atlikęs naktimis. Sustojau dideliame „Krokuvos“ viešbutyje; deja, vindai (liftui) pagedus teko keltis į 4-ąjį aukštą pėstininko būdu, kas labai mane vargino, ypačiai, kai atsieidavo 2—3 kartus per dieną laiptais pabėgioti.

Valkatos būdu Lvovą beapžiūrint, krito į akis daugybė policijos, kas vertė galvoti, jog ne viskas čia bus tvarkoje. Pati policija šiurkštesnė negu Varšuvoje ar Krokuvoje. Lvoviečiai lyg nervingesni už ramiuosius krokuviečius, labiau primena varšuviečius. Miestas gal vasarą gražus, nes turi kalnų ir medžių, bet žiemą daro nekokį įspūdį. Jaučiama dar daug Austri-

---

lonaus įspūdžio ir, atrodė, kitų taip pat lyg vos bebuvo pakenčiamas. Jis pratarė kelis žodžius lietuviškai, prašydamas pranešti Lietuvai, jog tai esanti „neprauda, kad mes nemyliam Lietuvos, mes ją myliam“. **1939 m.**

[43]) Iš politikų teteko Krokuvoje su vienu tik Zdzislovu Tarnovskiu bene dviem atvejais kalbėtis. **1939 m.**

[44]) 1928 m. Lvovo rašymą čia pakartoju, bet šiaip rašau Lvivą, taip, kaip patys ukrainiečiai šią savo Vakarų sostinę kad taria ir vadina. **1939 m.**

jos (Galicijos) kazionščinos, ypačiai namuose. Viskas lenkiška, žydai girdėti lenkiškai kalbą, retkarčiais žydiškai. Lenkybė jaučiasi čia triumfuojanti.

Iškabos lenkiškos, kur-ne-kur ir ukrainiškos, labiausiai ukrainiečių įstaigose. Ukrainiečių per pusę dienos neišgirdau, po miesto centrą besisukinėdamas, bet vėliau juos užėjęs sužinojau, jog jų čia geroka, tik susispietusių tose Lvovo dalyse, kuriose dar nebuvau apsilankęs. Įsikalbėjęs patyriau, jog jų nusistatymas lenkų atžvilgiu toli nepasikeitęs ir jų dalyvavimas seniau boikotuojamuose Varšuvos seimo rinkimuose tereiškiąs kovą įgyjant naujų lyčių, virstant platesne ir planingesne. Santykiai tarp ukrainiečių ir lenkų nepagerėję, nors Varšuvoje Užsienių Reikalų Ministerijos politikai mėgino mane įtikinti, jog Pilsudskio politika ukrainiečiams esanti palanki (ir šie dabar aiškiai nukrypę Pilsudskio linkui), ramindami mane, jog dabartinis lenkų valdžios persekiojimas Vilniaus lietuvių esąs laikinio pobūdžio, bet neužilgo Pilsudskis ir jiems pritaikysiąs savo lvovišką politiką.

Tuo tarpu, norėdamas Lvove patikrinti Varšuvos informacijas, tiesa, bent kiek jau Varšuvos „Natio", mažumų žurnalo, redakcijos įspėtas, apsilankęs ukrainiečių įstaigose patekau ten (pav., didžiausioje politinėje „Undo" organizacijoje) tuo metu, kai lenkų policija darė jiems kratas, o atskiri ukrainiečių veikėjai, kalbėdami telefonu, protestavo, kam klausąsi „pašaliniai". Ėmus man dalytis su jais savo informacijomis, jie leipo juokais, sveikindami Vilniaus lietuvius Varšuvos pažadėtų „dovanų". Mat, persekiojimas tautinio ukrainiečių judėjimo ne tik neinąs mažyn, bet vis augąs. Po pasikalbėjimų su jais supratau, kam čia tiek policijos ir

kodėl jaučiama čia kažkokio slaptingo visuomenės nervų įtempimo.

Ukrainiečių organizacijos. Ukrainiečiai yra čia gražiai susiorganizavę. Nežiūrint sunkių politinių sąlygų, jųjų varomas didelis tautinis darbas Lvove ir provincijoje. Atsirėmę savo organizacijomis (kooperatyvais ir t. t.) ir apsikrovę mokesčiais tautinių organizacijų naudai, jie turi čia savo tautai didžiai nusipelniusią mokslo draugiją („Naukove Tovaristvo im. Ševčenki"), kurios pryšakyje seniau stovėjo garsusis profesorius (Mykolas) Hruševskyj, o dabar, Hr. persikėlus į Kijevą, malonus darbuotojas prof. (Kirilas) Studynskyj. Toji draugija turi 3 ar 4 aukštus, 3 ar net 4 aukštų, namus, kuriuose yra jos biblioteka ir skaitykla, muziejai, spaustuvė, kitur ir knygynas.

Švietimo draugija „Prosvita" (Apšvieta) irgi turi savus namus, kuriuose, be to, yra dar knygynas, kooperatyvas, „Dilo" redakcija ir pan. „Undo" organizacija veikia aukštuose bene kooperatyvų namuose; ukrainiečių kooperatyvai esą suėmę sau bene visą Lvovo aprūpinimą sviestu. Yra ir daugiau organizacijų.

Privatinės ukrainiečių mokyklos taip pat turi savus namus; esą čia tik 2 valstybini ukrainiečių gimnaziji (be to, esą dar 4 gimnazijos provincijoje)[45]). Bene nuo karo pradžios ukrainiečiai esą supirkę apie 500 namų; kitas jųjų kultūros darbuotojas turi 2—3 aukštų namus, kaip pats gavau įsitikinti.

---

[45]) Universitete, rektoriaus nurodymu, iš 6.000 studentų esą apie 900 ukrainiečių. Tačiau kai prieš karą 11 ukrainiečių profesorių dėstė universitete ukrainiškai, dabar jų nėra nė vieno; ukrainiečių kalbą dėstąs, sako, taip pat ne ukrainietis. Užtat Lvovo, tikriau Vakarinės Ukrainos ukrainiečiai turi savo universitetą — čekų Prahoje! **1928 m.**

Iš viso betgi jaučiama, suėjus su bent kuriuo ukrainiečių veikėju ar tik pavarčius knygyne išstatytus leidinius, jog tautiniam ukrainiečių kilimui Lvovas yra nustojęs tos vyraujančios reikšmės, kokią jis turėjo prieš karą, nes Kijevas ir Charkovas, galėdamu laisvai veikti, virto dabar svarbesniais už jį darbo centrais. Pasikartojo lyg Vilniaus ir Kauno istorija. Tačiau į Tarybų Ukrainą tautiškai susipratę Lvovo ukrainiečiai žiūri blaiviai, naudojasi jos kultūros darbo vaisiais, bet savo politiniam ir kultūriniam darbui vadovauti nė Kijevui, nė Charkovui neleidžia ir skundžiasi, jog šiuodu, organizuodamu Vakarinės Ukrainos komunistus, stengiąsi suskaldyti tautines ukrainiečių jėgas, kas tegalį išeiti tik lenkų naudai.

Paskaita „Dilo" redakcijoje. Be organizacijų, gavau susipažinti su atskirais veikėjais, kaip „Undo" vadu Dimitru Levyckiu, prof. Studynskiu (Krokuvoje dar su prof. Łepkiu), redaktorium Vosyliu Mudriu[46]), redakt. Losiku, laikraštininkais broliais Rudnickiais ir daugeliu kitų. Nors atvykau be rekomendacijų, nes tūlo Varšuvos ukrainiečio laiškas, siųstas į Lvovą, keistu būdu per 5 dienas nepasiekė adresato, bet buvau priimtas labai maloniai kaip Nepriklausomosios Lietuvos lietuvis. Berods, sakėsi jie jokių sekretų neturį ir visa net lenkams pranešą savo spaudoje. Kai kurie Varšuvos ir Lvovo ukrainiečiai politikai pyksta ant Vilniaus lietuvių, kam rinkimus boikotuoja ir nepalaiko mažumų bloko, bet šiaip turi lietuviams geros širdies.

Domėdamiesi mažesnės už juos, bet jau iškovojusios sau nepriklausomybę, tautos gyveni-

[46]) Undo = Ukrainske Nacionalno — Demokratyčne Objednannia, kuriai ligi 1935 m. vadovavo Dim. Levyckyj, paskui Vos. Mudryj. **1939 m.**

mu, ukrainiečiai pasiūlė man jiems paskaityti apie Lietuvą, įspėdami, jog dėl rinkimų agitacijos ir laiko trumpumo nesuskubsią daug klausytojų sukviesti. Žinoma, sutikau ir vasario 8 d. „Dilo“ redakcijoje skaičiau rusų kalba ukrainiečių literatų ir žurnalistų draugijai apie kultūrinį Nepriklausomosios Lietuvos gyvenimą.

Trumpai atpasakojęs tautinį lietuvių atgimimą nuo pat pirmųjų mūsų raštų ir kiek plačiau iškėlęs prieškarinį judėjimą, apibūdinau dabartinę lietuvių visuomenę, jos šviesuomenę ir jaunimą, mokyklas, spaudą, Universiteto mokslą, literatūrą, meną (operą, teatrą, tapybą ir t. t.). Pabaigiau nurodydamas, jog kad ir skaitlingesniems už mus ukrainiečiams mūsų darbavimasis gali atrodyti ne per vaisingiausias, bet palyginus su mūsų prieškarinėmis kultūrinėmis jėgomis ir jųjų darbo vaisiais, dabar pasiekta didžiausių rezultatų; mat, ką tautai reiškia nepriklausomybė! Todėl palinkėjau ukrainiečiams pilnos laisvės, kuri laiduotų tikrą tautinės kultūros plėtojimąsi.

Atsakymuose į daugelį paklausimų teko dar papildyti savo paskaita. Toji paskaita atpasakota „Dilo“ dienraštyje. Beje, man dar tebesant Lvove, valdžios konfiskuota „Dilo“ numeris; kaip girdėti, tatai ne kartą atsitinką.

Dvi dieni išbuvau tarp Lvovo ukrainiečių, informuodamasis ir informuodamas. Na, o kaip su lenkais?

Kelios valandos su profesoriais. Varšuvoje daugiausiai buvau tarp politikų, Krokuvoje tarp kultūrininkų, o į katrų tarpą Lvove pateksiu, nežinojau, bet orientavausi, jog dėl įtemptų ukrainiečių ir lenkų santykių būsiu čia bent kiek kitaip priimtas, negu anuose miestuose. Be to, kai kurie Varšuvos lenkai mane įspėjo, jog Lietuvos ir Vilniaus dalykai Lvovui mažiau

rūpį, negu Varšuvai ar Krokuvai; Lvovas turįs savų rūpesnių — dėl ukrainiečių. Todėl, tik atvykęs į Lvovą, padariau oficialinį vizitą vaivadai (Petrui) Duninui-Borkovskiui (jo neradau tarnyboje) ir universiteto rektoriui kun. Gerstmanui, kuris parodė man universitetą (nuo nepriklausomybės laikų šis perėjo į seimo rūmus), jo salę, raštinę ir t. t., bet nelindau į akis ir manim nieks nesidomėjo; tad niekieno nekliudomas, ėjau per ukrainiečius.

Jau buvau žadėjęs išvažiuoti vasario 9 d. vakare ir net bilietą buvau nusipirkęs, kai atvyko pas mane vaivados valdininkas grafas Jurgis Losis ir (istorijos) prof. (Konstantinas) Chilinskis (su prof. Voldemaru ėjęs mokslus Petrapilio universitete), kuriuodu pranešė, jog, nors aš buvęs pas rektorių, bet profesoriai nieko nežinoję apie mano atvykimą į Lvovą, ir prašė, kad aš dar likčiau. Nenorėdamas būti įtartas nenoris susipažinti su Lvovo profesoriais, bet kartu turėdamas jau skubėti į Vilnių, kad dar prieš vasario 16 d. grįžčiau į Nepriklausomą Lietuvą, sutikau palaukti ligi rytmetinio traukinio. Buvau pakviestas į „Krokuvos“ viešbutį pavakarieniauti su profesoriais, kurių, be prof. Chilinskio, buvo dar žinomas lenkų geografas prof. Eug. Römeris, (antropologijos) prof. Jonas Čekanovskis, prof. Rozvadovskis iš Krokuvos ir dar vienas kitas, o taip pat vicevaivada Gronzevičius ir gr. Losis. Per vakarienę tarpusavy informavomės apie mūsų atstovaujamų universitetų darbą, atskiras mokslo šakas ir t. t.

Po vakarienės nuėjome į studentų istorikų balių, kuriame manęs laukė dar keli profesoriai. Čia lenkų istorikų draugijos pirmininkas prof. Stan. Zakševskis (Zakrzewski) pasveikino mane ir, pristatydamas jaunuomenei kaip Lietuvos universiteto profesorių, reiškė linkėjimų ir vil-

ties, jog „broliškos lenkų ir lietuvių tautos“, pagaliau, tarpu savęs susiprasią. Atsakydamas turėjau pabrėžti, jog kad ir visur Lenkuose maloniai esąs sutinkamas, patyręs daug palankumo savo tautai, o Vavely ir pats susigriaudinęs, bet kelias tautoms susiprasti ilgas tebelaukiąs. Vilniaus dalykas — svarbiausia, bet ne vienintelė kliūtis. Vis dėlto teisingai informuodamies vieni kitus, stengdamies vieni kitus pažinti — mokslą, literatūrą ir šiaip kultūrą, galėsime bent kiek palengvinti teisingą skiriančių mus dalykų išsprendimą. Deja, bijau, jog visiško dviejų tautų, dviejų valstybių susipratimo nesulauks vyresnioji, jei bent naujoji karta[47]). Sulaukti to palinkėjau jaunuomenei, kuri man sudainavo, kaip ir savo profesoriams, „Niech żyje nam“.

Vasario 10 d. iš ryto išvykau iš Lvovo, vakare atvykau per Liubliną į Varšuvą, iš kur, bene po 2 valandų sulaukęs Vilniaus traukinio, naktiniu traukiniu į Vilnių. Vasario 11 d. 8 val. ryto buvau Vilniuje.

VIII. MŪSŲ ŠVENTAME MIESTE.

Vėl Vilniuje. Grįždamas iš Lenkų, Vilniuje buvau 3 dienas. Čia man dar kebliau buvo, negu Lvove dėl lenkų ir ukrainiečių santykių.

---

[47]) Krokuvos „Dziennik Nowy“ korespondentui teikdamas žinių iš lietuvių kultūros ir literatūros gyvenimo kad ir vengiau politikos, vis dėlto panašiai pareiškiau, jog Lietuvos ir Lenkų susipratimo atžvilgiu esąs optimistas, bet „na dalszą metę“. **1928 m.**

Juk tai okupuotoji Lietuva, mūsų kraštas! Pats Pilsudskis, čia gimęs ir užaugęs, statosi lietuviu ir ypatingai savotiškai žiūri į Lenkus, kuriems tiek yra padaręs. Esu girdėjęs, jog Ženevoje jis Brianui ir Čemberlėnui pasakęs: „Jūsų lenkai“, kuo juodu buvo labai nustebusiu. Vilniaus lenkų rašytojų draugijos pirmininkas Česlovas Jankauskis, kilęs iš Ašmenos apskrities, sakėsi man: „Mano tėvynė — nuo Palangos ligi Baltstogės“. Nors dar 1920 m. po spalių 9 d. jis siūlė Vilniaus spaudoje grąžinti Vilniaus kraštą Lietuvai, bet vis dėlto iš Lenkų valdžios yra gavęs (atstatytųjų Lenkų) ordeną „Polonia restituta“. Čia pats esu tiek patyręs, kovojęs dėl Lietuvos. Čia mano kraštas, mūsų kraštas — Lietuvos kraštas! O aš čia — Lenkų valdžios „svečias?“.

Tad nestebėtina, jog Vilniuje su lenkais stengiausi būti dar atsargesnis negu Lvove, ypačiai jau patyręs, kaip Varšuvos ir Vilniaus lenkų spauda savotiškai kartojo kuone kiekvieną mano žodį, ir žinodamas, kaip tatai gali būti prieš mane naudojama Nepriklausomoje Lietuvoje. Labiausiai vengiau tokių suėjimų, kuriuose būtų tekę viešai kalbėti: ką aš būčiau pasakęs — „svečias“ lietuvis — lenkams „šeimininkams“ — Vilniaus krašte?! Taigi dar 1920 ar 1921 m. pas rektorių (Marijoną) Zdziechovskį suėjęs su keliais Vilniaus universiteto profesoriais (Konečniu, Janovskiu ir kitais) ir 1927 m., tuojau po dakt. Basanavičiaus laidotuvių, to pat rektoriaus bute pažinęs dar kelis profesorius (Otrębskį, Erenkreucą, Erenkreucienę ir kt.), dabar pasitenkinau naujo rektoriaus prof. Pigonio[48]) ir bibliotekoriaus telšiškio

[48]) Lenkų istorikas Pel. Konečny, Vilniaus universiteto istoriografas Liudv. Janovskis, kalbininkas Jonas Otrębskis, teisininkas Step. Erenkreucas (Ehrenkreutz), jo

Myk. Brenšteino aplankymu. Berods, patys profesoriai nebuvo čia manim susidomėję.

Prof. Pigonio neradęs namie, su senu savo pažįstamu M. Brenšteinu kelias valandas kalbėjau apie Vilnių, Žemaičius, Poškos raštus, lietuvių bibliografiją... Ilgisi, nabagas, gimtojo krašto ir, kad ir nesideda jis lietuviu, tik lenku, ir net bendradarbiauja Vilniaus endekų dienrašty „Dziennik Wileński", lietuviškesnis jis mums kai kuo už nevieną mūsų laikų prisimetėlį.

Aplankiau taip pat buvusį Vilniaus vyskupijos administratorių kun. (Kaz.) Michalkevičių, kuris 1927 m. vasarą apsilankė Nepriklausomoje Lietuvoje ir išsivežė iš ten kuogeriausių įspūdžių. Kai Varšuvos laikraščio „Kurjer Warszawski" korespondentas, surašęs tuos įspūdžius, davė juos redakcijai, šioji kurį laiką jų nespausdino. Pripratusi girdėti apie Lietuvą tik bloga, nedrįso skelbti visai ką kitą; pagaliau vis dėlto išspausdino.

Pasikeitusi Vilniaus lenkų nuotaika. Šiaip kalbėjau tik su atskirais lenkais, ypačiai su palankesniais mums. Čia tenka dar kartą pažymėti žymi atmaina Vilniaus lenkų nuotaikoje Lietuvos atžvilgiu kad ir palyginus su 1921-22 m., kai aš dar tebegyvenau Vilniuje. Tuomet bemaž kiekvienas Vilniaus lenkas kratėsi, purtėsi lietuvio vardu, dabar dažnas ne tik nesipriešina, bet ir pats nekartą taip pasivadina, pridurdamas tekalbąs lenkiškai ir, kaip Jankauskis, turįs tėvynę nuo Palangos ligi Baltstogės.

žmona (prof. Jono Boduėno duktė, etnografė Cezarija Erenkreucienė, prieš tai prof. Vasmerio žmona, o paskui, išsiskyrusi su prof. Erenkreucu, ištekėjusi už Lenkų ministerio Jendžejevskio — Jędrzejewski), lenkų literatūros istorikas Stan. Pigoń. **1939 m.**

Čia tebūnie ryškesniu pavyzdžiu vežikas, kuris paskutinį mano buvimo Vilniuje vakarą, veždamas mane su pažįstamu lietuviu ir išgirdęs mudu lietuviškai kalbusis, skirdamasis su manim (pažįstamas anksčiau buvo išlipęs) piktai man tarė:

„Ką jūs Kaune veikiate, kad pas mus taip ilgai neateinate?“ (Co wy tam w Kownie robicie, że tak długo do nas nieprzychodzicie).

Man ėmus jam aiškinti, jog lenkų spauda tikrina vilniečius nenorint Lietuvos, jis pareiškė:

„Kam jūs klausote tų, kurie vietoj mūsų (mūsų vardu) kalba ir rašo?“ (Czemu słuchacie tych, co za nas mówią i piszą).

Be to, pridūrė dar:

„Juk mes čia visi lietuviai (litwiny), o jie (a oni — lenkai), ponuli (panoczku), neilgai čia bebus, gal metus, gal dar ir kitus“.

Mat, žmogelį gerokai prikamavo sunkūs mokesčiai ir nuolatinės priekabos.

Vežiko nuomonė, tiesa, mano nėra patikrinta, kiek plačiai ji yra prigijusi. Rimti stebėtojai mane įspėjo, jog neturįs perplačių išvadų darytis iš žmonių nuotaikos: ji, girdi, esanti nusistačiusi prieš Lenkų centralizmą ir administraciją, bet dar nėra aiškiai pakrypusi Nepriklausomosios Lietuvos pusėn, apie kurią jie tik bloga begirdi, beskaito. Vis dėlto senoji žmonių nuotaika „do Warszawy“ pasikeičianti kita — „od Warszawy“.

Čia Vilniaus krašto autonomija, į kurią kiti žiūri kaip į pirmą žingsnį Nepriklausomosios Lietuvos linkui, galėtų žmones kiek nuraminti, leisdama jiems mažiau priklausyti nuo Varšuvos ir laisviau valdytis. Pilsudskininkų dienraštis „Kurjer Wileński“, buvusio pėoviako — cenzoriaus Batorovičiaus vedamas, labai karštai

yra tam sumanymui pritaręs, bet dabar, kraštui įsivarius į seimo rinkimus, bemaž nėra liečiamas. Tur būt, laukiama rinkimų duomenų ir iš viso tvirtesnio tos ar kitos politikos įsigalėjimo.

Vilnija autonomijos sumanymu nesužavėta. „Mažumos“, tikriau pasakius, Vilniaus krašto gyventojų dauguma: lietuviai, gudai ir žydai, kiek teko patirti, nėra autonomijos sumanymu per daug sužavėti. Dabar kai kada jiems pavykstą vietos endekams kiek atsispirti atsikreipus į Varšuvą užtarimo; to nebebūsią, kraštui gavus autonomijos. Antra vertus, vis dėlto įsikalbėjus su jais, girdėti vilties, jog užtikrindama didesnį krašto savarankiškumą, autonomija užtikrinsianti jam ir sveikesnį plėtojimąsi, stiprėjimą, tad natūralesnį vietos tautybių jėgų iškilimą. Duobė, kuri, pasak kai kurių, vis labiau išauganti tarp Nepriklausomosios Lietuvos ir Vilniaus krašto, tuo būdu būsianti kiek išlyginta; ilgainiui atsirasią ir tampresnių ryšių tarp šių abiejų Lietuvos kraštų.

Šiaip „mažumos“ neturi jokių iliuzijų nė dėl Lenkų valstybės pertvarkymo šių dienų jos ribose, nė dėl dabartinės lenkų vyriausybės politikos tikslingumo viduje ir užsieniams. Pilsudskio vardas nėra joms jokia vilionė. Jos yra labiausiai susirūpinusios rinkimais, dėl kurių lenkų valdžios šalininkų varomas prieš jas ir kitus atviras teroras. Kairiojo sąrašo atstovas (Adomavičius) policijos nebuvo prileistas jį paduoti, bet pakaltintas kriminaliniu nusižengimu buvo nuvestas į policiją, kur išsėdėjo kelias valandas iki šiajai „paaiškėjo“ jo nenusižengimas; atleistas iš policijos, jis jau buvo pavėlavęs sąrašą paduoti; sąrašas prapuolęs. Dar kairesnio, taip pat su pilsudskininkais nieko bendra neturinčio, sąrašo atstovas esąs rastas nužudytas Rasos kapiniuose.

Lydoje bene buvo panaikintas, anksčiau jau priimtas, „mažumų“ bloko sąrašas, nes policija pritaikė pasirašiusiems protokolą terorą ir tuo daugelį žydų privertė parašus atsiimti. Iššauktas telegrama dakt. (Jok.) Vigodskis (buvęs Lietuvos Valstybės Tarybos narys), policijos „nepažintas“, taip pat buvęs jos laikomas kaip „priešvalstybinio sąrašo“ atstovas[49]).

Lietuviams nuo bloko atsisakius, kurį laiką „mažumos“ ant jų pyko ir skersavo; dabar, tur būt, bus jau atlyžusios.

Vilniaus lietuviai. Lietuviai laikosi tvirtai. Seniau „33“ (tikriau 20, nes 13 gudų) veikėjų nustojimas buvo kiek jaučiamas, dabar šis nuostolis jau išsilygino. Tiesa, dėl persekiojimų trūksta kai kurių jėgų, kas kenkia darbui, bet vis labiau paauga jaunoji karta (gimnazistai, seminaristai ir studentai), kuri ima vyresniuosius pavaduoti. Trūkumų netrūksta, bet darbas varomas didelis. Nuotaika rimta, darbinga.

Dar man važiuojant per Vilnių į Varšuvą buvo jaučiamas lietuvių lyg nusiminimas, tikriau, dar nesusitvarkymas dėl paėmusio viršų rinkimų boikoto, nes kurį laiką tebebuvo dar manoma rinkimuose dalyvauti. Man grįžtant nuomonės jau buvo išsilyginusios ir jau veikė nauju sąstatu susitvarkęs Laikinasis Vilniaus Lietuvių Komitetas; darbas eina visu smarkumu.

Dėl įvairių priežasčių plačiau šio darbo nenupasakoju, kad ir vilniečiai būtų už tai ant manęs užsigavę. Rašytojui, mat, kartais tenka ne tiek kalbėti, kiek tylėti: „tyla geresnė nė bet kokia byla“. Aplankiau abudu komitetu,

[49]) Apie rinkimus mane informavo ne tik lietuviai, gudai ir žydai, bet ir lenkai, su kuriais mane suvedė Liudv. Abramavičius. **1939 m.**

redakcijas, Lietuvių Mokslo Draugiją, Vytauto Didžiojo Gimnaziją, „Ryto“ švietimo draugiją (sekiau ir visuotinąjį jo susirinkimą, kuriame lenkų valdžios atstovas Žilinskis uoliai rašėsi sau visa, kas kalbėta), atskirus veikėjus. Darbas, ramumas, tvarka[50]).

Laikinajam Komitetui ir pakviestiems svečiams vasario 11 d. padariau pranešimą apie savo kelionę po Lenkus; gavau išgirsti porą sveikų pastabų, tik, žinoma, lenkų laikraščių plepalai apie mane jų, prityrusių lenkų spaudos žinovų, nesuklaidino.

Vasario 13 d. vakare gavau progos paskutinį kartą sueiti su žymesniais veikėjais. Taip gera su jais, jauku — man, kuriam taip trošku Kaune.

Vilnius iš Gedimino kalno. O, Vilniau, Vilniau! Vasario 12 d. iš ryto užkopiau Gedimino kalną ir kad ir nedaug teturėjau laiko, ilgai žiūrėjau miestą. Snipiškio priemiestis šiaurėje negražus, bet visos kitos šalys — nepaprastos, nepaprastai gražios. Reginys į senoviškus raudonus stogus, aukštus bokštus, vingiuotas gatves; tolumoje ir čia pat kalnai. Tik nieko krokuvietiško, nors Krokuvoje kiti mane tikrino Vilnių esant antrąją Krokuvą. Krokuvoje, be abejo, daugiau XVI—XVII a. senovės, bet Vilniaus aplinkuma!

Deja, pats miestas kaip buvo sustingęs, taip ir dabar toks beliekti. Palyginus su 1927 metų vasario mėn., kai mes, keli kauniečiai, buvome jame apsilankę į Basanavičiaus laidotuves, didžiosios gatvės dėl tų pat metų Aušros Vartų iškilmių yra labiau sutvarkytos, namai padažyti, bet judėjimo vis dėlto nėra: Vilnius — Lie-

[50]) Bemaž visa tai, kaip žinome, 1936—1938 m. vaivada Liudvikas Bocianskis yra suardęs. **1939 m.**

tuvos kilpoje. Automobiliai kur menkesni už kauniškius. Mažiukai autobusiukai.

Miestui aiškiai dedama lenkiška politūra, bet ji menkai čia laikosi. Girdėti lenkų kalbos daugiau, negu prieš karą, kai kur ir žydų jaunuomenės jos griebiamasi, bet kalba — vilnietiška. Teko prisiklausyti mokinių kalboms, šnekučiavimui: nė mokykla neišdildė gyvo, iš po politūros („co, proszę?“) kyšančio vietinio lenkiškai - rusiško žargono. Kariuomenės, policijos, mokinių kepurės ilgais kazirkais ir šiaip lenkiškos uniformos aiškiai nedera miestui, jo senovės būdui, yra jam lyg svetimos, iš kitur primestos. Senovė visur kyšo, kad ir uoliai slepiama, tikriau, lenkiškai nudažoma ir išaiškinama dabartinių krašto šeimininkų. Neužslėpsi!

— ... **tetrūko mūsų vėliavos.** Vasario 14 d. iš ryto atsisveikinau su mylimuoju miestu. Iš tolo liūdnai pažiūrėjau į Gedimino bokšto stiebą, kuriam, rodos, betrūko būti mūsų vėliavos papuoštam. Vasario 16 d. jis gavo tą vėliavą, juodai perrištą: „kažikas“ tuo pažymėjo liūdnas vilniečiams, atkirstiems nuo Nepriklausomosios Lietuvos, sukaktuves. Policija lakstė, ieškojo kaltininko; žinoma, nesurado. Žinia apie šį vilniečių protestą prieš dabartinį krašto priklausomumą Lenkams pasiekė tolimą pasaulį. Mažas dalykas, bet didelės reikšmės.

Stotyje sekė mane policininkas, kurį man parodė palydovas. Palydėjo jau minėtas senas lenkų rašytojas Č. Jankauskis, kurį, vilniečių nurodymu, buvau jau aplankęs. Malonus seniukas, bet iškrėtė man nemalonų šposą. Kalbėjovos su juo linksmai, dalydavos dar 1921—1922 m. atsiminimais, kai jis stovėjo Želigovskio spaudos skyriaus pryšakyje ir man tekdavo su juo kaip dienraštininkui susidurti. Kalba buvo laisva, netvarkinga, kaip tarp senųjų pa-

žįstamų esti. Žinoma, jokių užrašų, jokių pasižymėjimų. Mane išvažiuojantį jis pasivijo stotyje ir vėl maloniai šnekučiavo, o tuo tarpu, pasirodo, dienraštis „Słowo“ jau buvo išspausdinęs pasikalbėjimą su juo dėl įspūdžių, kuriuos šis gavęs iš pasikalbėjimo su manim — kitaip sakant, paties Č. J. straipsnelį.

Iš atminties paduodamas mano „įspūdžius“, Č. J., žinoma, surašė juos kad ir neautorizuotai, gal netiksliai, bet nekenksmingai. Galiu net su jais sutikti, kur man įrašomi žodžiai apie lenkų ignoranciją Nepriklausomosios Lietuvos atžvilgiu ir stoką neapykantos lietuviams, taip pat su pastebėjimu apie išnykimą (sakyčiau: sumažėjimą) lenkuose niekinimo lietuvių kaip tautos ir pan. Kai kur dėl mažmožių gal nesutikčiau.

Tačiau griežtai protestuoju prieš man pakišamus žodžius apie Vilniaus lietuvių šviesuomenę, apie kurią aš atsiliepęs kaip apie susmukusią (taip „Vilniaus Aidas“ išvertė „stopniała“ — sutirpo), su kuria Kaune niekas nesiskaitąs. Taip atsiliepti apie vilniečius, kuriems savo pagarbos jausmus dar vakare prieš išvažiuodamas karštai reiškiau, aš, žinoma, negalėjau. Kiek atsimenu, šviesuomenė mudviejų buvo paliesta, ėmus Č. J-iui prisiminti mano redaguoto „Głos Litwy“ laikus, kai su šio laikraščio nuomone, pasak jo, skaitęsi Vilniuje ir Kaune, ir pagailestauti, jog šitokio laikraščio dabar nesą. Čia aš jam nurodžiau paaugusią jaunuomenę, kuri galėtų trūkstamąsias jėgas pavaduoti. Prisimindamas mane, Rondomanskį, brolį Viktorą, seniukas vis dėlto ir toliau abejojo, o paskui, rašydamas „įspūdžius“, visą mudviejų kalbą, tikrai čia susmukusią, man priskyrė. Mūsų vilniečiai čia tikrai galėjo užsigauti![51]). Na, atleis-

[51]) Ir užsigavo, kaip matyti iš „Vilniaus Aido“ vasario 18 d. nr. 20 G. Ainio str. „Antram svečiui išvažiavus“. 1939 m.

kime seniukui, nes jis, be abejo, nieko užgauti nenorėjo, tik per daug pasitikėjo savo atmintimi[52]).

Tą patį vakarą buvau Rygoje, o kitą dieną, vasario 15-tos rytą, atvykau į Kauną. Atvykau laimingai, nors kelionėje teko dar gintis nuo pristojusio mane Zemgalėje lenkų laikraščio korespondento.

IX. PAGRĮŽUS IR PAGALVOJUS.

Namie. Baigiu pasakojęs apie savo kelionę... Gal dar reikėtų pridurti, jog grįžęs į Kauną dariau apie ją pranešimus, kurių vieši buvo šie: vasario 22 d. karininkams ir jų svečiams „Ramovėje", kovo 1 d. studentams Universiteto salėje („Kultūriniai santykiai Lenkuose") ir kovo 4 d. Vilniui Vaduoti Sąjungos geležinkeliečių skyriui Rotušės salėje.

Pranešimuose gyvu žodžiu ir raštu stengiausi kuo pilniau teikti žinių, kad jos ir būtų kam nemalonios. Vengiau tiktai minėti asmenis, kurių neturėjau tam sutikimo. Mano pranešimuose Varšuvoje, Krokuvoje, Lvove, Vilniuje ir Kaune rasis, be abejo, subjektyvizmo. Bus galima prikišti, jog viena būsiu per daug, kitą per mažai pabrėžęs. Dėl to nesiginčysiu. Kalbėjau ir rašiau, stengdamasis būt suprastas —

[52]) O vis dėlto turėjo čia būti ir šališko gudravimo, nes vargiai taip greit jis būtų pamiršęs, ką kas mudviejų sakęs. Ir į stotį jis, manau, atvyko ne vien iš mandagumo, bet ir norėdamas patikrinti, ar tikrai aš išvažiuoju. **1939 m.**

Varšuvoje ir kitur lenkų, Vilniuje ir Kaune — lietuvių.

Ypačiai Lenkuose sunku man buvo kalbėti. Nors lenkai paskelbė mane — vieni — taisyklingai (poprawnie), kiti — gražiai (doskonale) kalbant lenkiškai, bet jutau esąs atpratęs lenkiškai kalbėti. Kalbėdamas ekspromptu, atsakinėdamas į turiningus ir reikšmingus sveikinimus bei suprasdamas atsakymų svarumą ir savo atsakingumą dėl reiškiamų minčių, kalbėjau įtempęs visą savo galvojimo jautrumą, tąją pat mintį kai kada kartojau, mėginau vis ryškiau, aiškiau ją išreikšti. Iš pasikalbėjimų su atskirais lenkų šviesuoliais dariausi įspūdžio, jog daugelio buvau suprastas. Deja, vis dėlto ne visų. Spaudos pranešimai apie mano prakalbas dažnai tolokai nuo jų atšoko. Kai kas nevykusiai suprato mano gal neaiškiai išreikštą mintį, daugeliui naują, kai kas ir nepanorėjo jos suprasti ar bent apsimetė ją kitaip supratęs, negu mano iš tikrųjų kad buvo ji reiškiama, dažniausiai betgi be kokio ypatingo nusistatymo ant greitųjų pripešiojęs, pritrumpinęs, man bekalbant, atskirų posakių, vėliau surašęs paskelbė juos spaudoje. Profesorių „Čas“ rimtai pareferavo, bet dienraštininkai, kurie buvo prakalbose, Dieve mano, ką prirašė!

Todėliai beskaitant 2 — 3 laikraščių pranešimus, ypačiai apie mano prakalbas Varšuvos profesoriams, svetimam gali pasirodyti, jog ne tos pačios prakalbos jųjų yra pareferuotos: taip jie skiriasi nuo kits kito! Bemaž kiekviename pranešime galima rasti tokių nesąmonių, jog surankiojus jas iš visų laikraščių ir sujungus į vieną sakinių — sveikų, nukirstų ar sutrumpintų — lopinį, būtų reikėję stebėtis, kaip su jųjų reiškėju lenkų mokslininkai dar panorėjo kalbėti!

Ne toli ieškodami, imkime kad ir „Lietuvos Žinių“ pakartotą Vilniaus endekų „Dziennik Wileński“ pranešimą apie mano varšuvietiškas prakalbas. „Lietuvos Žinios“ pavadino jį mano „pasikalbėjimu su („Przegląd Polityczny“) laikr. bendradarbiu“, nors toliau kaip tik pasakoja apie anas sausio 31 d. (ne: vasario 1 d.) mano ir Varšuvos profesorių prakalbas. Tiek to. Tame pranešime skaitome tokių mano šedevrų, kaip: apie Kauno įsitikinimą, jog jis negalįs atsiriboti nuo lenkiškumo, apie mūsų („mes“) varomą darbą, kad supažindintume lietuvių jaunimą su lenkų gyvenimu, apie mano dėstymą Konopnickienės (iš tikrųjų J. A. Herbačiausko dėstymą Kaspravičiaus) ir t. t. Visa tai aiškiais, griežtais, trumpais posakiais, nors kas mane yra klausęs ar skaitęs, tas gerai žino, tur būt, nuo būdo pareinantį mano posakių ilgumą ir negriežtumą.

Iš to pranešimo, tiesa, bene menkiausio, tad tokiu uolumu „Lietuvos Žinių“ pakartoto jųjų „simpatijai“ pažeminti, galima suprasti, jog aš net esąs pasakęs „10 metų nepriklausomybės metų“ mus jaučiusis esant „paskutinę Europos pagoniją“. Tuo tarpu mano dėl 10 nepriklausomybės metų buvo pasakyta apie mūsų būdą, kuris, užsilikęs mums dar iš tų laikų, kai mes buvome paskutinė Europos pagonija (XIV a.), leido mums sunkiuoju metu išlaikyti savo nepriklausomybę. Taigi pakartota kas sakyta, bet ne taip, kaip pasakyta. Panašių iškreipiančių mintis netikslumų ir visiškų prasimanymų geroka ne tiktai šiame, bet ir daugely kitų pranešimuose.

Klaidingi spaudos pranešimai. Spaudos jau seniau gerokai pamokytas, kiek galima pasitikėti jos pranešimų tikrumu, ir priverstas viešai prabilti, neabejojau, jog mano žodžiai nebus pa-

kartoti teisingai. Reikėjo pasirinkti: neveikiant tylėti ar kalbant nukentėti, bet ir šio to pasiekti. Pasirinkau tai, kas atrodė man privaloma, bet viešai kalbėjau tik šaukiamas ir vengiau pasikalbėjimų su dienraštininkais. Dviem laikraščiam tedaviau „intervju“: Varšuvos „Epokai“ (trumpai apie mano kelionės tikslą ir planus, atsisakant kalbėti apie politikos dalykus) ir Krokuvos žydų „Dziennik Nowy“ (apie lietuvių kultūrą, ypačiai literatūrą). Tuodu pasikalbėjimu bent visai teisingai korespondentų buvo pakartotu, man griežtai to reikalaujant. Trečią „intervju“ savavališkai ir savotiškai padarė Č. Jankauskis Vilniuje, nekaip man tuo patarnavęs.

Laisviau kalbėjau Kaune, bet ir čia atsisakiau nuo „intervju“ su dienraštininkais, vengdamas netikslių spaudos pranešimų. Mūsų laikraščiai ne visai teisingai pakartojo mano paskaitą „Ramovėje“, bet vis dėlto ne per daug nutolo nuo tikro jos turinio. Deja, užsieniuose vokiečių ir lenkų spauda sugebėjo ir šią paskaitą vienašališkai paversti kažkokiuo mano himnu Pilsudskiui, tvirtinimu, jog lenkams Vilniaus klausimas esąs jau išspręstas, ir reikalavimu „kuogreičiau užmegzti kultūros santykius su Lenkais“. Gana paskaičius kad ir ne mano straipsnius, kuriems kitas gali dar prikišti norą išlyginti tai, kas paskaitoje buvo pasakyta, bet, pavyzdžiui, „Ryto“ pranešimą ir palyginus su svetimtaučių reliacijomis — svetimtaučių vienašališkumas čia neabejotinas.

Iš viso mano kelionė dar labiau įtikino mane, jog senas mano reikalavimas teikti visuomenei plačių ir bešališkų informacijų yra svarbus ir teisingas. Kas gerokai kliudo sprendžiant sunkų mūsų ginčą su Lenkais, tai nevykęs spaudos informavimas. Tiek lenkų, tiek ir mūsų spau-

da teikia apie priešingą pusę bemaž vienas tiktai neigiamas informacijas. Tatai ne tik sudaro vienašališką nuotaiką, kuri gal mūsų susirėmime su Lenkais yra neišvengiama, bet ir neleidžia gerai pažinti priešingą pusę, teisingai ją vertinti, išvengti klaidų. Todėl mes nemokame dažnai tiksliai panaudoti tų pajėgų ir priemonių, kurios daug mums čia padėtų besiekiant mūsų dabartinės kovos tikslą—Vilniaus išvadavimą, o vėl lenkai per menkai įvertina mus, dažnai nesupranta mūsų siekinių, eina iš vien prieš mus ten, kur, geriau mus pažinę ir supratę, būtų įvairiau nusistatę ir susiskirstę.

Tarpusavės informacijos reikalas. Reikia mums daugiau informuotis apie lenkus ir apie save juos informuoti. Daryti tai, siekiant savo tikslus, žiūrint savo reikalo. Naudotis čia ne vien spaudos šaltiniais, bet ir betarpiškai susisiekiant su lenkais. Žinoma, toks darbas negali būti palaidus, atsitiktinis, nesutvarkytas. Ne, jis turi būti varomas sumaniai, planuotai, atsargiai. Negali būti leidžiamas į mūsų ir į Lenkų pusę bet kas, bet tik labiau patyrę, patikimi, parinkti žmonės. Į Lenkus važiuojant, tų žmonių uždavinys bus lengvesnis, negu mano kad buvo: jie nebebus pirmi, tad nebebus taip priimami ir labiau įeis į lenkų visuomenę, geriau ją pažins ir, grįžę, savo pranešimais išlygins tuos trūkumus, kuriuos gal turėjo mano pranešimai; sueidami su lenkais, jie ne kartą pasirodys esą kitokio kultūrinio tipo negu aš, tad gaus jiems parodyti gal įvairesnę, pilnesnę Lietuvą, negu kad aš ją jiems reiškiau.

Turėtume kreipti dėmesio literatūrai kurti lenkų kalba apie Lietuvą, lietuvių kultūrą, meną, literatūrą ir t. t. Prieš 20 metų dabartinis mūsų universiteto rektorius prof. M. Römeris parašė puikią lietuvių tautos atgimimo apžval-

gą („Litwa"), kuri dabar verkte verkia savo papildymo ligi mūsų laikų. Mūsų, vilniečių, 1919—1922 m. buvo išleista keliasdešimt knygelių, kuriose stengėmės pamokyti lenkų visuomenę, kas yra Lietuva, lietuvių tauta, jos kultūra ir pan. Tas darbas reikėtų atgaivinti ir patobūlinti.

Turėtume rūpintis, kad mokslo darbuotojai, kurie norėtų sekti kits kito mokslo darbavimąsi, galėtų apsirūpinti reikalingomis knygomis, šaltiniais ir t. t., reikalui esant ir pavažiuoti. Panašu ir kitoms kultūros sritims.

Kai kas galėtų man prikišti: „Suprantame, jog mums, lietuviams, reikia gerai informuotis apie lenkų gyvenimą, bet kam turime dar juos informuoti?! Tegu kuo mažiau apie mus žino, tegu daro kuo daugiau klaidų!" Kažin! Skundžiamės ir barame lenkus, kam jie leidžia avantiūristinę maršalo Pilsudskio politiką prieš Lietuvą — pėoviakus, stšelcus, Želigovskį, ginkluotus emigrantus, persekiojimą Vilniaus lietuvių, o ką darome tai politikai diskredituoti ir priešveikti pačioje lenkų visuomenėje? Juk ji (avantiūristinė politika) begalima tolei, kol Lenkų visuomenė minta tendencingomis pasakomis apie mus, bet gerai suorientuotoji ji bus priversta sveikai, blaiviai apie mus galvoti, tad ir priešintis visokioms avantiūroms mūsų atžvilgiu. Maža to. Blaivėjant politinei lenkų minčiai, blaiviau bus jųjų žiūrima ir į Vilniaus reikalą Lietuvai. Gal tada pats J. Pilsudskio „avantiūrizmas" virs mums net naudingu veiksniu...

Bijau per toli nušokti savo trumpose, kelionės įspūdžius papildančiose pastabose, bet vis dėlto baigdamas dar kartą priminsiu: daugiau judrumo ir sumanumo! Kas Ženevos nutarimų pasėkas įvertina liūdnai, kaip pesimistas, tas,

mano nuomone, klysta: daug čia nuo mūsų pareina. Ženevos sprendimai, tiesa, stumia mus į sunkias, varginančias derybas su Lenkais, kurios ne kartą skaudžiai temps mūsų visuomenės dirksnius, bet kartu leidžia mums įvairinti kovos dėl Vilniaus kelią, vartoti naujų priemonių savo tikslams pasiekti. Veikdami atsargiai, bet tvirtai ir sumaniai, išplėšime iniciatyvą iš priešingos pusės. Nuo mūsų pareina istorijai padiktuoti, jog Ženeva mums priartinusi Vilnių[53]).

[53]) Paskaitęs šiuos mano baigtinius žodžius, vienas vilnietis savavališkai juos man išbraukė ir įrašė: „Nuo mūsų pareina istorijai padiktuoti, jog ir ultimato priėmimas priartins mums Vilnių!“ **1939 m.**

TURINYS

Pusl.

Pratarmė 3

I. Per Rygą ir Vilnių 5

II. Tarp Varšuvos politikų 9

III. Tarp Varšuvos profesorių 29

IV. Atsisveikinant su Varšuva 37

V. Krokuvos įspūdžiai 42

VI. Tarp Krokuvos profesorių 47

VII. Lvove 53

VIII. Mūsų Šventame mieste 59

IX. Pagrįžus ir pagalvojus 68

Kai kurie M. Biržiškos parūpinti raštai,

a) išleisti savo lėšomis:

Kaina

Anuo metu Viekšniuose ir Šiauliuose (iš 1882—1901 m. atsiminimų, pasakojimų ir raštų). 379 pusl., 215 pav. 1938 m. ..... 6,—

b) V. D. universiteto išleisti:

Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos. I. 418 ir 86 pusl. 1931 m. ..... 12,—

Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos. II. 452 ir 101 pusl. 1938 m. ..... 12,—

Liudo Rėzos dainos (pirmojo lietuviško dainyno III leid.). I. 1935 m. ..... 22,—

Liudo Rėzos dainos (pirmojo lietuviško dainyno III leid.). II. 1937 m. ..... 6,—

c) V. V. S. išleisti:

(B. Šėmio) **Vilniaus Golgota** (1919—1928 m. Vilniaus krašto lietuvių gyvenimo kronika). 658 pusl., 351 pav. 1930 m. 2,50

(Br. Mikalausko) **Vilnius prieš lenkams jį pagrobiant.** 1930 m. ..... —,30

d) straipsnių rinkinys lenkų kalba:

Na posterunku wileńskim.		I.	Wilno.	1920 r.	2,—
,, ,,	„	II.	„	1920 „	2,—
,, ,,	„	III.	„	1920 „	2,—
,, ,,	„	IV.	„	1922 „	2,—
,, ,,	„	V.	„	1922 „	1,—
,, ,,	„	VI.	„	1922 „	1,—